

**BALASSI BÁLINT ÉS A RENESZÁNSZ KULTÚRA. FIATAL KUTATÓK
BALASSI-KONFERENCIÁJA, BUDAPEST, 2004. NOVEMBER 8–9.**

Szerkesztette Kiss Farkas Gábor, Budapest, ELTE BTK

Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2004, 296 l.

A 2004-es Balassi-émlékév egyik legkisebb költségvetésű, de igen komoly értéket teremtő rendezvénye volt a *Fiatal irodalomtörténészek Balassi-konferenciája* (az ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézetének Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke és Toldy Ferenc Könyvtára szervezésében), amelyen a Balassival és korával foglalkozó fiatal kutatók ismertették eddigi munkájukat, mutatták be eredményeiket. A konferenciát követően példás gyorsasággal megjelent kötet az elhangzott előadások zömét tartalmazza két kivétellel: Czintos Emese és Tóth Tünde írásai máshol jelentek meg. A címbe is beemelt „fiatal” megjelölés persze csak lazán megengedő értelemben érvényes minden résztvevőre (a kötet szerzői közül többen szakmailag, Csörsz Rumen István és Jónácsik László pedig generációs szempontból is lassan kinőnek ebből a kategóriából, mint arról a kötet végén olvasható rövid életrajzi ismertetőből tájékozódhat az olvasó).

A tanulmánygyűjtemény két részre tagolódik: az egyik szorosán Balassi-centrikus (*Balassi Bálint és a XVI. századi magyar költészet*), a másik a tágabb európai kultúrtörténeti kontextussal foglalkozó írásokat tartalmaz (*Európai humanista és udvari kultúra Balassi idejében*).

Az első tanulmány (Ádám Edina: *A 60. vers datálása*) a Balassa-kódex 60. versé-

nek kolofónját vizsgálja. A szerző megfigyelései szerint a kolofón „kurta oktáván a sovány böjtben” dátumjelölésének liturgiai interpretációja módosítja a szakirodalom korábbi álláspontját, mely a „sovány böjtöt” a nagyböjttel azonosította (*Balassi Bálint és a 16. század költői*, szerk. VARIJAS Béla, Bp., 1979, I, 935; Gyarmati BALASSI Bálint *Énekei*, szöveg és dallam gond., jegyz. KŐSZEGHY Péter, SZABÓ Géza, Bp., 1986, 294). A szerző az ó- és új naptár egyházi ünnepeinek gondos egybevetésével valószínűsíti, hogy a megjelölés az (1589.) június 2. és augusztus 10. közötti időszakra vonatkozik, s így a 60. vers beilleszkedik az 59., a 62., a 63. és a 65. versek egyházi ünnepek által tagolt, egyszerre fiktív időrendjébe (Szent Iván hóban, Szent Bertalan-nap után, Szent Mihály-nap előtt, Szent Lőrinc-nap után stb.).

Csőrsz Rumen István azokat a Balassi-verseket vizsgálja, „melyek külföldi (olasz és német) minták nyomán, idegenszerű, ma alig feltárható dallamra születtek” (13). Megállapítható, hogy az idegen formát követő Balassi-költeményekben „kirajzolódik a korabeli magyar költészet, de mindenekelőtt Balassi sor-, ütem- és szótagszám-koncepciója” (14). A szerző szerint Balassi Bálint újító törekvései a mintaként szolgáló forma és a korabeli magyar költészet kölcsönhatásából születtek.

Az *Aenigma* és Balassi *Maga kezével írt könyvének* viszonyát vizsgálja Földvári Attila *A bukás újraírásai* című írásában, továbbá megkísérli az *Aenigma* „kódjának” segítségével értelmezni az egész *Maga kezével írt könyvet*. Megfigyelései szerint Balassi költészetében az isteni és a szerelmi szféra között párhuzam vonható, hiszen a szerelmi beteljesülés pillanatában bekövetkező, halált kísérő üdvözülés olyannyira nem evilági, mint a vallásos üdvözülés. E két beteljesülés egymásból következik, vagyis nem egymás ellen hatnak; Célia Júlia égi alteregója, a Balassi-kompozíció szerkezetének teljessége a folyamatos aszcenzió, a felemelkedés jegyében áll.

Érdekes adalékokkal szolgálva ékelődik be a Balassi-tanulmányok közé Gulyás Borbála Wathay Ferenc *Énekeskönyvének* emblematisz ábrázolásáról írott tanulmánya. A szerző úgy véli, hogy Wathay kompozíciója nem tekinthető emblémáskönyvnek, egyrészt a nyomtatott forma utánzása miatt, másrészt azért, mert az *Énekeskönyvnek* csupán a második részében követik egymást folyamatosan az emblémák, és számuk a műben nem haladja meg a narratív ábrázolások mennyiségét.

A tanulmánykötet újabb állomása Jónácsik László „*Wer sehen will zwen lebendige Brunnen...*” – „*Ha ki akar látni két eleven kutat...*” *Megjegyzések Balassi Regnart-feldolgozásának irodalomtörténeti-poétológiai összefüggéseire* című dolgozata, melyben a szerző újragondolja a 49. Balassi-vers értelmezését, „mind az újabb forráskutatás, mind pedig az irodalomtudományban időközben bekövetkezett elméleti-módszertani paradigmaváltások szempontjából” (71), és a humanista aemulatio működését szoros szövegolvasattal szemlélteti a szövegtranszformációs

poétikai eljárások és az ezekkel együtt járó tartalmi-konceptcionális módosítások vonatkozásában.

A kötetet szerkesztőként is jegyző Kiss Farkas Gábor értékes, ismeretlen adatok és analógiák sokaságát mozgósító tanulmányában (*A Ragyogó Mágus, avagy a Balassiak az udvari ünnepélyeken*) a Balassiak (János és András) az udvari ünnepélyek szereplőiként mutatkoznak be. Az ünnepségek reprezentációs kellékeinek és ikonográfiai programjainak ismeretében nem meglepő, hogy Balassi Bálint költészetében sorra visszaköszönnek az itt megismert motívumok. A szerző következtetése szerint a költő már a gyulaféhevári és krakkói Báthory-udvarok előtt is komoly tapasztalatokat szerezhetett e téren a Habsburg udvar(ok)ban, amelyek éppen az 1560-as és 70-es évtizedek fordulóján modernizálják reprezentációs fegyvertárukat. A tanulmány meggyőzően mutatja be az allegorikus motívumok köré szerveződő udvari ünnepségek cserekapcsolatait: a Rudolf koronázására szervezett 1572-i pozsonyi *torneo* koncepciójában és kivitelezésében egyértelműen az alig néhány évvel korábbi ferrarai spektakulumok (*Il Tempio d'Amore, Il Mago rilucente*) programjának közvetlen hatását lehet tetten érni.

Kovács Gábor *Dialógus az Istenes versekben* címmel írott dolgozatában „az önmegértés három nyelvileg azonosítható fázisára” (120) mutat rá a műelemzés során. „Az interpretáció az eredendő bűnösségtől, mint előzetes önmegértéstől a bűnvallás nyelvének megértésbeli hozadékán keresztül a saját nyelvét megteremtő, s ezúton önmagát versszerzőként megértő beszédalanyig fog elvezetni minket” (120).

Laczházi Gyula (*A másolat vágya és a vágy másolata Balassi Bálint Celia-versei-*

ben) a Júlia és Celia közötti közismert hasonlóság motivációit vizsgálja poétikai szempontból. „A Celia-ciklusban a mimetikus program elemeinek megkettőződése következtében a szerelem eszméjének és az ezt jelölő testnek a különbsége kerül a középpontba” – írja (145). Ez pedig „arra világít rá, hogy eszme és test kapcsolata nem örök és nem eleve adott” (uo.). Az elemzés újdonsága, hogy a korábbi elképzelésekkel szemben a fizikai vágyat tökéletesen transzparens kifejezésére irányuló mimézisvágygá fordító költői szubjektum különböző szintű affektusainak nyelvi meghatározottságát állítja a középpontba, s kiemeli az esetlegességet és önkényességet, az eszmény eszményi megformálásának megkérdőjeleződését Balassi költészetében. Ezzel persze implicite tagadja a szerelmi vágy spirituális szenvedéllyé alakításának hagyományos tézisének is, némileg ellentmondva a szakirodalomban (és a kötetben is) jelenlévő aszcenzió-elvű értelmezői modelleknek. „A vágy immár nem mutat önmagán túlra, csak önmagát jelenti, önmagát szüli újra a nyelvben” (146).

A tanulmánykötet első részének utolsó tanulmányában Balassi *Istenes énekeinek* 1666-os (Firenzéből Armando Nuzzo felfedezése nyomán előkerült) valamint 1670-es lőcsei kiadásait veti össze Parádi Andrea. A munka az árvízben megrongálódott firenzei példány rekonstrukciója nyomán vált immár maradéktalanul elvégezhetővé. Következtetése szerint az istenes versek első csoportjának szövege sokkal pontosabb, jobb az 1670-es, mint az 1666-os kiadásban, míg második csoportjuk esetében a helyzet éppen fordított.

A Balassi-korabeli európai humanista és udvari kultúrát tárgyaló második részt Csehy Zoltán írása nyitja: *Thaumantia,*

Julia, Neaera (Három neolatin szerelmi dedikációs verskötet viszonya Balassi költészetéhez). Rimay János Balassi-előszavában fellelhető „listája” az úgynevezett „szerelmi dedikációs kötetek folytonosságát hangsúlyozza, ezek sorába illesztve kanonizálja Balassi Júlia-ciklusát is” (159). Csehy az előbb említett kánon három pillérjének elemeit fejt ki: ugyanis az ókori elégikus hagyomány mellett az olasz nyelvű reneszánsz, valamint a neolatin költészetre épül. Elemzésében különösen nagy szerepet kap a tibullusi *servitium amoris*-modell.

A következő dolgozat témája a régi cseh nyelvű szerelmi líra. Földes Zsuzsanna (*Hasonlóság vagy különbözőség: a régi cseh szerelmi líra*) nemcsak a cseh szerelmi líra kezdeteiről, hanem a magyar, valamint a cseh poétikai hagyomány közti analógiáról is értekezik. Az udvari-lovagi szerelmi költészet elemeit a kéziratos hagyomány szubsztrátumaiban kimutató komparatistikai vizsgálat megerősíti azt a gyanút, hogy a Balassi fellépése előtt is jelenlévő tradíció „megkönnyítette Balassi verseinek »széténeklését«” (187).

Rózsa Réka *Petrarkizmus és komédia* címmel írott dolgozatában a Cinquecento második felének nyelvi kísérletezésekkel tarkított olasz komédiáinak világába enged betekintést, Luigi Groto művein keresztül, míg Szegedi Eszter *Cristoforo Castelletti: L’Amarilli. Megjegyzések az 1580-as kiadás ajánlásához* című tanulmánya értékes betekintést nyújt a pásztordráma és a komédia műfaji kettéválásának folyamatáról.

Seláf Levente formai elemekre – főként a rímmodulok történetére – koncentrálnak tanulmánya (*Balassi mint kultúrhérosz: Adalékok az aab metrikai modul történetéhez*) a középkori francia és a régi magyar

verseket veti össze. Következtetése Zemplényi Ferenc feltevéseit erősíti: a Balassi-strófának nincsenek egyszerre tematikus és formai mintái, következésképpen Balassi fellépésében ismét csak az újításra, az előzménynélküliségre helyeződik a hangsúly. A középkori udvari irodalomnak nyilván volt valamilyen recepciója Magyarországon, de ez nem hozott létre önálló, követhető tradíciót. „Balassi korszakos jelentősége nem valamilyen elveszett hagyomány felújításában áll, hanem a reneszánsz magyar nyelvű udvari líra megteremtésében” (215).

A tanulmánykötet utolsó három dolgozata hasonló témájú. Tekulics Judit (*Stefano Guazzo: „Egy casalei nemes hölgy arcképe”*) behatóan ismerteti a társalgásnak és a női életforma demonstrálásának nagy figyelmet szentelő Stefano Guazzo *Civil conversazione* című művét, melyben megjelenik a „tökéletes társasági hölgy” alakja. Majd Veres Ágnes Judit Matteo Maria Bandello változatos tematikájú, „a legheterogénebb nézeteket mindenféle rendszer nélkül” (239) egyesítő novelláihoz szolgáltat érdekes adalékokat, különös tekintettel a nők megítélésére, és az azzal kapcsolatos ellentmondó felfogásokra, valamint a „beszéd-bűn” és „hallgatás-erény” kontrasztra (*Beszédes nők és néma leventék – Észrevételek Bandello novelláinak nőképehez*). Végül Zsák Judit *Szépségmítosz, társadalmi nem és individualitás a Cinquecento nőképében* című tanulmánya az öntudatra ébredő reneszánsz nő alakját jeleníti meg.

Az egyes írások, mint a fenti vázlatos szemléből is kitűnt, néhol vitakoznak egymással, vagy ha hasonlókat is állítanak, különbözőképpen (eltérő irodalomtörténetírói habitusokkal, értelmezői módszerekkel) teszik; s természetesen a színvonal

sem lehet egyenletes, hiszen első eredményeket bemutató kezdők és komoly kutatói múltra visszatekintő „fiatalok” közös munkájáról van szó. Ez a sokféleség azonban talán a konferencia és a kötet legnagyobb erénye. A tanulmányok szinte mindegyike interdiszciplináris nézőpontot érvényesít, több írásban kiemelt szerepet kap a képzőművészet (Gulyás Borbála), a zene (Csörsz Rumen István), sőt a korabeli „performance art” (Kiss Farkas Gábor) és a költészet kölcsönhatása. Van, akinél a hagyományos filológiai akribia dominál vagy aki a komparatiztikát alkalmazza sikerrel új kérdések felvetéséhez, és van, akinek kezén a történeti poétika strukturalizmust és történetiséget ötvöző megközelítésmódja bizonyul folytatható hagyománynak. A teológiára nyitott értelmezői módszer a dialogicitást és a nyelv performativitását emeli ki a költői önmegértésben és énformalásban, a szubjektum történetiségét pszichológiai oldalról, a korabeli affektuselméletekkel kontrollálva megragadó eljárás a szerzői szerepformálás új dimenzióira képes rávilágítani; a társadalmi nem (*gender*) szempontjának eltérbe kerülése pedig régen megjósolható fejleménye a magyar reneszánszkutatásnak. Az elmúlt évek szinte kötelező elméleti egy-(két-?)hangúsága, úgy tűnik, a múlté: a régi irodalom körül mutatkozó „új nyüzsgés” a szabadság levegőjét hordozza természetes közegeként.

Az értékes forrást (Giovanbattista de Leoni pozsonyi ünnepleírásának fordítását) is közlő függelék, a tanulmányok után olvasható idegen nyelvű rezümék, valamint a tanulmányok szerzőiről szóló néhány mondatos ismertető egyaránt Kiss Farkas Gábor gondos szerkesztői munkáját dicsérik.

Kovács Eszter Judit

PÁZMÁNY PÉTER-BIBLIOGRÁFIA 1598–2004

Összeállította Adonyi Judit, Maczák Ibolya,
Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2005, 163 l.
(Pázmány Irodalmi Műhely: Bibliográfiák – Katalógusok, 1).

Bár 1987 óta rendelkezünk Pázmány-bibliográfiával Polgár Lászlónak köszönhetően, az elmúlt két évtized kutatásai és a Pázmány-kritikai kiadás megindulása szükségessé tették egy felújított és kiegészített bibliográfia összeállítását. A Polgár-féle bibliográfia anyaggyűjtése 1985 decemberével zárult és összesen 413 tételt tartalmaz, míg a 2004 végén lezárt újabb jegyzékben csaknem háromszor ennyi, összesen 1152 tétel sorakozik. A gyarapodás nemcsak az eltelt tizenkilenc év szövegkiadói és szakirodalmi természetét jelzi, hanem az összeállítók *leleményességét* is: Adonyi Judit és Maczák Ibolya, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatói, tanácsadóik hatékony segítségével, szemlátomást sikerrel bővítették a korábbi anyagot is.

Polgár László úgy állította össze a Pázmány halálának 350. évfordulójára készített, alapos és precíz személyi bibliográfiát, hogy az önálló Pázmány-portrét rajzol határozottan tagolt szerkezetével. A Pázmány-művek (melyek közül csak a századfordulós összkiadás köteteit és a későbbi kiadásokat vette fel), a lexikoncikkék és a vonatkozó bibliográfiák felsorolása után a Pázmányról szóló irodalmat tematikusan csoportosította, a következő fejezetcímek segítségével: a jezsuita, a teológus, a filozófus, az író, a szónok, a hitvédő egyházfő, a nemzetnevelő államférfi. Ezek a kategóriák szinte kivétel nélkül a szakirodalomban használt, onnan átvett értelmezők, jelzők – gondoljunk

csak a következő szerzőkre és műcímekre, mint például Bangha Béla, *Pázmány Péter, a jezsuita*; Szabó Ferenc, *Pázmány, a teológus*; Gerencsér István, *A filozófus Pázmány*; Sík Sándor, *Pázmány, az ember és az író*; Petró József, *Pázmány Péter, a szónok*; Schütz Antal, *A nemzetnevelő Pázmány*; Öry Miklós, *Pázmány, a nemzetnevelő*; stb. Az egyes csoportokon belül Polgár nem kronologikusan, hanem mindig más elvek szerint állította össze a tételek sorrendjét. Erőteljes íve van például *A szónok* című fejezetnek: a Pázmányt mint szónokot bemutató átfogó tanulmányok után olyan összefoglalások következnek, amelyek elhelyezik őt a katolikus, illetve a keresztény szónoklás történetében, majd szónoki elveket elemző szakirodalmi tételek után a prédikációkat középpontba állító írásokkal folytatódik a lista, s legvégül állnak a prédikációk részletkérdéseivel foglalkozó cikkek (források, tematika, hatás). A Polgár által kialakított szerkezet ugyan jó fogódzókat ad az anyag áttekintéséhez, osztályozása azonban erőteljesen értelmezi is az anyagot, és nem nyújt eléggé tagolt rendszerezést ahhoz, hogy egyértelmű legyen a tételek besorolása.

Adonyi Judit és Maczák Ibolya az összegyűjtött anyag tekintetében, különösen a külföldi publikációk esetében biztos alapra építhettek, amikor Polgár László gyűjtéséből indultak ki. A Polgár által kialakított szerkezetet azonban nem tartották meg, helyette Pázmány műveit és a szakirodalmat is időrendbe sorolták az

egyes fejezetekben. A saját műveken belül Polgárhoz hasonlóan külön kiemelték az életműkiadást, az időrendi részben pedig (amelyben összegyűjtötték az életműkiadást megelőző kiadásokat is) különválasztották az önállóan megjelent műveket a válogatásokban, antológiákban, periodikumokban megjelent művektől, valamint a levelektől. Az elszórta megjelent levélközlésekhez annotációkat írtak. Ezek fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni: hiánypótlónak számítanak mindaddig, amíg egy esetleges újabb gyűjteményes leveleskötet megjelenik. Külön fejezetbe kerültek a téves adatokkal nyilvántartott kiadások. Az összeállítók a Pázmányról szóló irodalmon belül elkülönítették a lexikonokat és bibliográfiákat; a monográfiákat és önállóan megjelent műveket; a tanulmányköteteket; a tanulmányokat, cikkeket, könyvrészleteket. Számos tételt elláttak magyarázó jegyzetekkel. Annak ellenére, hogy a bibliográfia szerkezete alapvetően megváltozott, a Polgár-féle csoportosításnak mégis maradt némi nyoma: a tárgyszavak nagy része visszaköszön a kötetvégi mutatóban. A kötet használatának nagyon érdemes elmélyedni a világos és tömör bevezetőben, mely pontosan meghatározza a gyűjtőkört, bemutatja a bibliográfia szerkezetét és kitér a formai megoldásokra.

Az új Pázmány-bibliográfia jelentősen bővült a régebbi irodalom vonatkozásában. A legfontosabb újdonság egy még Pázmány életében, 1636-ban megjelent életrajz, Jeremias Drexel SJ *Rosae selectissimarum virtutum* c. művének Pázmányhoz írt ajánlása, melyről Hargittay Emil 2004 novemberében már tartott egy előadást Piliscsabán. Nem kevésbé fontos, hogy új tételként szerepel több, 18–19.

századi írói lexikon, illetve bibliográfia Pázmányra vonatkozó cikke, például Czvittinger, Bod, Horányi és Wallaszky műveiből. Egy-két szerző azonban így is kimaradt, pl. Haner György Jeremiás, Pápay Sámuel vagy Sándor István. Utóbbi műve a téves adatokat szerepeltető tételek listáját is gazdagíthatná, hiszen a *Magyar könyvesházban* a *Felelet* rossz attribúcióval, Pázmándi Gábor műveként jelent meg, ráadásul két nem létező kiadás is bekerült a könyvek rövid említései közé (*Keresztyéni felelet*, 1617; *Válasz Alvinczi könyvére*, 1619). A bibliográfia is örvendetesen tanúsítja, hogy az utóbbi két évtizedben mennyire megújult az érdeklődés Pázmány személye és működése iránt. Megjelent két vaskos tanulmánykötet: a *Pázmány Péter emlékezete* (Róma, 1987) és a *Pázmány Péter és kora* (Piliscsaba, 2001) című kiadványok. Ez utóbbiban a tudós szerzetesek és az ismert Pázmánykutatók mellett már egy fiatal generáció tagjai is jelentkeztek publikációikkal. Lényeges kiemelni, hogy a megújult Pázmány-kutatás egyre több tudományágot fog át, s ezzel párhuzamosan a bibliográfia készítői sem kizárólag egy tudományterülethez tartozó segédkönyvet kívántak létrehozni.

A Pázmány-művek leírásánál a korabeli kiadások esetében csak rövidített címet találunk, egy vagy több utalással a vonatkozó kézikönyvekre (RMNy, RMK, Somermervogel, Frankl, Kulcsár, Szinnyei, Petrik). Teljes cím csak az életműkiadás kötetének részletezésénél olvasható. Érthető, hogy a bibliográfia készítői nem törekedtek az RMNy címléírásaihoz és egyéb adataihoz hasonló aprólékosságra, így azonban akad a bibliográfiában olyan Pázmány-mű, amelynek egyszerűen sem sze-

repe a teljes címe (*Okok, nem okok*). A gazdag névmutató és a még további bővítésre szoruló tárgymutató mellett kétségtelenül hasznos Pázmány műveinek mutatója, mely egyben a művek rövidítésjegyzéke is (mint ilyen, kötelező érvényű a készülő kritikai kiadás jegyzeteire nézve).

Szép gesztus a kötet végére bekötött két lap: ezek a pótlásokkal együtt szerényen és mégis elegánsan adják a használó tudtára, hogy a mű, amelyet kezében tart, bár megjelent, de nem befejezhető.

Bretz Annamária

GYÖNGYÖSI ISTVÁN: ÚJ ÉLETRE HOZATOTT CHARICLIA

Sajtó alá rendezte Jankovics József, Nyerges Judit, utószó Jankovics József, Budapest, Balassi, 2005, 532 l. (Régi Magyar Könyvtár: Források, 14).

Most, hogy több mint hatvan évvel Badics Ferenc után Jankovics József és Nyerges Judit kiadták újból, csodálatosan alapos filológiai pontossággal, Gyöngyösi István összes verseit, világosan látjuk az egész életmű egységét. Egységről beszélhetünk, annak ellenére, hogy Gyöngyösi egy-két kivétellel tulajdonképpen egész életében „alkalmi” verseket írt és a sorozatot végül eposzsal (vagy regénnyel?) zárta le. A kérdés csak az, hogy valóban van-e nagy műfajbeli különbség az úgynevezett alkalmi versek és az eposz között.

Mi az alkalmi vers? Egy olyan vers, amelyet egyetlen alkalomra ír a költő, egy különleges alkalomra. A vers tulajdonképpen éppen olyan efemer kellene hogy legyen, mint maga az esemény, talán nem is kellene túlélnie az alkalmat. Három ilyen eseményről olvashatunk rendszeresen a régebbi irodalomban: királyi felvagy bevonulásról, menyegzőről és temetési szertartásról. Amikor IX. Károly francia király ünnepélyesen bevonult Párizsba, Ronsard, a kor legnagyobb költője, verseket írt a király tiszteletére egy ideiglenesen felhúzott falra, és ezeket a verseket az ünnepély után a díszlettel együtt megsemmisítették (*La ioyeuse Entrée de*

Charles IX Roy de France en Paris, 1572, facsimile kiadás, New York, Johnson, é. n.). A temetési szertartásokról Szabó Péter írt izgalmas kismonográfiát az 1652-es vezekényi csatában elesett négy Esterházy nagyszombati temetése alapján (*A végtisztesség*, Bp., Magvető, 1989). Az esküvőre készült alkalmi versre, az epithalamiumra pedig a legszebb példa éppen Gyöngyösi István három talán legismertebb alkotása, a *Márssal társolkodó Murányi Vénus*, a *Porábúl megéledett Főnix* és a *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága*.

Kérdés, hogy nem az alkalmi költészet-e minden költészet eredete. Orális eredet: bizonyos társadalmi helyzetekben énekelt dalok. A népköltészet alkalmi költészet, hiszen a fálun mosás, kukoricahántás, borozgatás váltja ki az éneklést. Az emberi élet fontosabb eseményeivel – születés, esküvő, temetés – általában hosszabb és másképpen megszerkesztett versek foglalkoznak, ebből a szempontból a különbség nem olyan egyértelmű a népi és az úri világ között. Gyöngyösinél a helyzet bonyolódik, három nagy „alkalmi verse” ugyanis nemcsak epithalamiumok, hanem igazán alkalmi versek, hanem eposzok és históriás énekek is egyben. Részben azért

is maradtak fenn, mert fontos történelmi személyiségekről szóltak.

Ezek után fel kell tenni a kérdést, hogy regénynek (eposznek) nevezhetjük-e az *Új életre hozott Charicliát*. Gyöngyösi bizonyára ismerte Héliodórosz regényét, de költeményében Czobor Mihály, egy német prózafordítás alapján készült és befejezetlen, szintén versformában fennmaradt töredékét utánozta és folytatta. A szöveg befejező része eltér Héliodórosz etiópai történetétől.

A modern irodalomelmélet kialakulása szempontjából Héliodórosz rendkívül jelentős szerző. Az olasz reneszánsz és a francia klasszicizmus poétikái éppen az ő regénye alapján tárgyalják azt a kérdést, hogy van-e különbség eposz és regény között, és ha igen, az miben áll. Egyesek szerint Héliodórosz egyenrangú Homéroszsal, felmutatja az epika több jellegzetes technikáját: „in medias res” kezdet, *flashback*. Tartalmilag viszont van egy alapvető különbség, a befejezés nem tragikus. A tragikus kimenetel persze nem minden eposzra jellemző. Érdekesek ebből a szempontból Northrop Frye fejtegetései, aki az *Odüsszeiát* és az *Etiopikát* egymás mellé helyezi. Kharikleia megvédi mindvégig szüzességét, ugyanakkor azonban ravasz és éppen úgy cselekhez fordul célja elérése végett, mint Odüsszeusz. (*The Secular Scripture: A Study of the Structure of Romance*, Cambridge Mass., Harvard University Press, 1976.) Mások azt emelik ki, hogy az eposz vers, a regény pedig prózaeposz. Ez a terminus a regényt egyrészt lealacsonyítja, hiszen azt, amit versben írtak, tulajdonképpen egészen a 18. századig magasabb rendűnek tartották, mint a prózát (1715-ben Houdar de La Motte francia kritikus például óriási felhá-

borodást keltett, amikor kijelentette, hogy Racine mondanivalójának erejét a rím és általában a prozódia egyáltalán nem növeli), másrészt fel is emeli, hiszen próza létére a legelőkelőbb műfajhoz hasonlítja.

Héliodóroszra és modern követőire, az európai barokk regényre egyfajta idealizmus jellemző, az „üzenet” mindig pozitív. Ellentétben a Boccaccio-féle novellákkal és – társadalmilag magasabb szinten – a 17. század vége felé kialakuló szerelmi „kisregénnyel” (Madame de La Fayette), melyek az élet árnyoldalait mutatják be – család, képmutatás, csalódás, halál –, azaz az általában a mindennapi tapasztalatainkhoz közelebb álló narrációkkal, a barokk regény az eposzokhoz hasonló izgalmas, de lélektanilag valószínűtlen történeteket mond el. Az eposzban több a háború, a regényben több a szerelem. „Amor omnia vincit”, ez Héliodórosz és az általa inspirált barokk regény üzenete. Olyan szerelem, amelyik minden viszontagságot legyőz.

Héliodórosz óriási hatására jellemző, hogy nyolcvan évvel Gyöngyösi előtt Cervantes a *Don Quijote* befejezése után évekig, egészen haláláig dolgozott egy, a világhírű könyvtől teljesen elűtő regényen, a *Persiles és Sigismunda viszontagságain*. (Cervantes olvasói ezt a regényét általában nem ismerik és ha hallanak róla, csodálkoznak, mert ez a könyv első pillantásra úgy tűnik, hogy egyáltalán nem paszszol a humoros-szatirikus és éppen a valószínűtlen lovagregények ellen írt *Don Quijote* mellé. Hogy megértsük ezt az ellentmondást, el kell olvasni azokat a részeket, ahol a pap átnézi a búsképű lovag könyvtárát: a lovagregényeket tűzbe dobják, de néhány erkölcsös szerelmi regénynek megkegyelmeznek.) A szerelmes pár itt nem a

mediterrán vidéken utazgat, hanem sötét és hideg északi országokból jut el lassan, rengeteg hajótörés, rabszolgaság és egyéb katasztrófa után Rómába, ahol végre egybekelhetnek. Míg Héliodórosznál a görög istenek, jóslatok, álmok, a szentélyekben az isteneknek és istennőknek bemutatott áldozatok játszanak fontos szerepet, addig Cervantes regénye sok keresztény vallásos utalást tartalmaz (Alban K. FORCIONE, *Cervantes' Christian Romance: A Study of Persiles y Sigismunda*, Princeton, Princeton University Press, 1972). Érdekes analógia Gyöngyösisivel: a szöveg első fele itt is a Gonosz birodalmát mutatja be, míg a második részben a Jó győzedelmeskedik.

Ezekre az eposzokra-regényekre minden egyes esetben az jellemző, hogy van egy „üzenet”-ük. Az üzenetet ki kell domborítani, alá kell húzni. Hogyan? Retorikai módszerekkel. De létezhet-e egyáltalán valami, amit regényretorikának nevezhetnénk?

A retorika évszázadokon keresztül a beszéd hatását tanulmányozta, azokat a nyelvi-stilisztikai eszközöket, amelyeknek a segítségével egy szónok megpróbálja meggyőzni hallgatóit. Az utóbbi évtizedekben, bizonyára a strukturalizmus és a szemiotika hatására, egyre inkább elterjedt a vizuális retorika iránti érdeklődés, pontosabban az a nézet, hogy nemcsak a szavaknak van perszuazív hatása, hanem a képeknek és színeknek is, amint ezt a reklámtervezők és tévén vagy plakáton hirdető cégek nagyon jól tudják. (Lásd a Gottfried BOEHM által kiadott *Was ist ein Bild?* c. válogatást, München, Wilhelm Fink, 1994; és Joachim KNAPE *Rhetorik* c. tanulmányát a Klaus SACHS-HOMBACH kiadásában megjelent *Bildwissenschaft* kötetben, Frankfurt, Suhrkamp, 2005.) A szónokok mellé

felsorakoznak most már a pszichológusok, kommunikáció-szakértők és designerek is.

Amiről viszont még ma sem igen esik sok szó, az a narratív retorika. Minden történetnek van üzenete, valamit megmutat, igazol. Nagyon világos ez rövidebb anekdoták esetében – mindig bizonyos szituációhoz kötődnek –, hosszú regényekből viszont – gondoljunk csak Goethére, Joyce-ra vagy Proustra – meglehetősen nehéz kibontani a központi mondani-valót. A barokk regény ezzel szemben egy nagyon érdekes retorikai szituációt mutat fel: a cselekmény bonyolult, viszont az üzenet egyszerű. „Amor omnia vincit.” A bonyolult cselekmény apró részleteit kell tehát tanulmányozni, mindig újból feltenni a kérdést, hogy mit kommunikálnak, milyen célt szolgálnak.

A novellával ellentétben, amelynek cselekménye egységes, a regény sok egymást követő epizódot tartalmaz, azaz parataktikus: az epizódok száma és hossza önkényes. Egyes részletek hasonlóak (pl. jóslat, álom), más részletek viszont eltérnek egymástól (pl. a szereplők személye), ez a kettősség garantálja retorikai hatásukat.

A narratív retorika természetesen nem követi a beszéd felépítésének négy fázisát. A barokk regény struktúráját alapvetően két alakzat, az ismétlés és a bővítés (amplificatio) határozza meg. Theagenészt és Kharikleiat más és más veszélyek fenyegetik, ezeknek kell ellenállni barátok és ellenségek között. A helyzet változik és ennek megfelelően változik a főszereplők reakciója is.

Héliodóroszra és a barokk regényre egyaránt jellemző, hogy a főszereplők ritkán – gyakran csak éjszaka, alvás közben – vannak egyedül, mindig sokan veszik körül őket: a retorika feltételezi a

kommunikációt, magányos ember legfeljebb önmagával dialogizál, például akkor, amikor felébred egy ijesztő vagy titokzatos álomból. Az ellenfelek kiváltják a szerelmesek ügyességét, ravasz reakcióit és beszédeit, akik viszont támogatják őket, mint Knémón és Kalaszirisz, megerősítik az olvasó bizalmát, hogy végül mégis minden jóra fordul majd. Különösen jelentős Kalaszirisz szerepe, hiszen ő egy idősebb, bölcs és mélyen vallásos férfi. Bár Gyöngyösi művének címében csak a női főszereplőt említi, feministák megjegyezhetnék, hogy Héliodórosz regénye is a férfiak szempontját helyezi előtérbe, hiszen Kharikleia mellett az egyetlen fontosabb nő a cselekmény elején megölt Thiszbé. (Lásd Renate KROLL, Margarete ZIMMERMANN, *Feministische Literaturwissenschaft in der Romanistik*, Stuttgart, Metzler, 1995; ill. *A nemek és a kultúra c. tanulmányomat A jelen c. kötetemben*, Pozsony, Kalligram, 2003.)

Jankovics József kitűnő utószavában az *Új életre hozott Charicliával* kapcsolat-

ban arra is felhívja a figyelmet (513–514), hogy a költő legfinomabb lélektani megfigyeléseit ebben a művében (és különösen a végén) találhatjuk. Jankovics egyébként ebben az utószóban nagyjából mindent megírt, ami lényeges. Én tehát arra szorítottam, hogy felvessem a narratív retorika problémáját, melynek kidolgozása természetesen egy egész könyvet venne igénybe.

És végül talán még egy kérdés: érthető, hogy Gyöngyösi, a költő, aki egyébként is rimes példákat követett, maga is versbe szedte Héliodórosz prózáját. De voltaképpen mi történik akkor, amikor prózát versbe ültetünk át? A fordított megoldás könnyebben elképzelhető – magyarul meg is történt Vergilius esetében –, hiszen a prózában közelebb maradhat a fordító az eredeti szöveg jelentésbeli árnyalataihoz, nem kényszerül a rím és a metrum kedvéért időnként a pontos jelentéstől eltérni. Erre a kérdésre azonban nincs válasz, hiszen Gyöngyösi nem Héliodórosz eredeti prózáját szedte versbe.

Kibédi Varga Áron

RÉGI MAGYAR PRÉDIKÁCIÓK 16–18. SZÁZAD.

EGYETEMI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

Összeállította Szelestei N. László, Budapest, Szent István Társulat, 2005, 468 l.

Szelestei Nagy László bőséges válogatása igen fontos helyet foglal el a prédikációirodalom újrafelfedezésének néhány évtizede zajló folyamatában. Úgy vélem, bizonyos szempontból a józan középútat valósítja meg. Egy könyvismertetés keretei között nincs mód annak részletes elemzésére, hogyan került egyre inkább előtérbe e „kitagadott irodalom” sokáig elfelejtett műfaja. A szóban forgó szöveggyűjtemény helyét keresve legalább röviden mégis

vázolni kell azokat a tendenciákat, amelyekhez viszonyítva jelentősége meghatározható.

Hosszú szünet után az 1970-es évek közepétől az egyházi beszéd ismét megjelent mind az irodalomtudományi kutatásokban, mind a szélesebb közönség számára szóló kiadványokban. Tarnai Andor kritikátörténeti munkássága nyomán a prédikáció mint meghatározott követelményrendszernek megfelelő, szabályozott irodalmi mű-

faj felkeltette a szakma érdeklődését. Bitskey István monográfiája Pázmány prédikációiról akár a második világháború előtti, akár az azt követő évtizedek ideologikus szemléletéhez képest merőben új megvilágításba helyezte az anyagot. Tarnai örökségéhez kapcsolódva és Bitskey környezetében – Madas Edit, Bárczi Ildikó, Kecskeméti Gábor, illetve Imre Mihály, Győri János, Oláh Szabolcs, Gábor Csilla, Tasi Réka, Csorba Dávid és mások jóvoltából – értékes eredmények születtek nemcsak a középkor, hanem a későbbi korszakok vonatkozásában is. A szövegek értelmezésében a hagyományos filológia és a modern irodalomelmélet egyaránt szerepet kapott. A külföldi hatások feltérképezése, a retorikai elemzések, a művelődés- és eszmetörténeti összefüggések komplexitásának feltárása megtermékenyítően hatott a kutatók újabb nemzedékére.

A vizsgálódások jellemzően egy-egy szerző munkásságához kapcsolódtak, amint ezt figyelemre méltó tanulmányok hosszú sora bizonyítja. Monografikus összefoglalások is születtek: Kecskeméti Gábor a halotti beszéd műfaját – sok egyéb mellett – a történeti kommunikációelmélet módszerével vizsgálja. Olyan kötet is jelent meg, amelyben egy adott időszak egyházi retorikájának kézikönyvei nyomán rajzolódnak ki a prédikációk elméleti tudnivalói. A tanulmányokban és a nagyobb lélegzetű összefoglalókban magukat a szövegeket legfeljebb egy-egy hosszabb-rövidebb idézet képviseli, az elmondottak alátámasztására.

Az irodalomtörténeti jelentőségű értékelések mellett az anyag újraolvasása nem ritkán kisebb-nagyobb szövegkorpuszok kiadásával járt együtt. Gábor Csilla Káldi-könyvében a függelékben közölt prédikációk teszik követhetővé a monografikus

részben kifejtett elemzéseket. Máskor fordítva alakultak a terjedelmi arányok: a szövegkiadáshoz készült kísérőtanulmány, ahogyan ezt Győri János Nagyari Benedek- vagy Heltai János Alvinczi-kiadásának példája is mutatja.

A tudományos kutatás megélénkülése mellett az olvasók szélesebb rétegei is megismerkedhettek a régmúlt századok prédikációival. Kiemelkedő szerepet játszott az érdeklődés felkeltésében Lukácsy Sándor. Ő írt a legtöbbit a hajdan volt szerzőkről olyan tanulmánykötetekben és folyóiratokban, amelyeket nem csak a szűk szakma olvasott. *Zengedező sípszó* című szemelvénygyűjteményében bőséges válogatást közölt a régi magyar egyházi irodalomból. Más hasonló népszerűsítő összeállítások is napvilágot láttak. V. Kovács Sándor szerkesztésében magyar fordításban jelentek meg részletek Temesvári Pelbárt beszédeiből, *Monda nekik egy példázatot* címmel protestáns egyházi beszédek exemplumaiból válogatott Szabó Lajos, a *Csudatörténetekben* Sinkó Ferenc katolikus prédikációkból és példagyűjteményekből adott közre szemelvényeket. Pázmány-kiadás több is készült.

Mind a szaktudományos, mind a népszerű munkák magukban hordozzák a jellegükből adódó szélsőségek lehetőségeit. A túlságosan is szakszerű okfejtések könnyen emelkedhetnek olyan magasságokba, ahová már nehéz követni őket. A közérthetőséget célzó leegyszerűsítések pedig az anyag csonkításával járnak. Sokszor csak kiragadott részletek láttak nyomdafestéket; Pázmány prédikációiból készült olyan válogatás, amelyben nem szerepel a kiindulásul szolgáló szentírási szakasz, és a latin szövegrészek a bibliai és egyéb hivatkozásokkal együtt elmaradnak.

Mindezeket a szélsőségeket Szelestei Nagy László összeállítása gondosan ki-küszöböli. A bevezető részek rövidek: a szerkesztő összesen hat lapnyi terjedelemben szól a kiadás szempontjairól és a prédikáció műfajának legfontosabb tudnivalóiról. Ugyanakkor a kötet végén a pontos bibliográfia maradéktalanul eleget tesz a szakszerűség követelményeinek. Minden szerzőről megtudhatjuk az életrajzi alapadatokat, a szövegközlés forrását, a kapcsolódó legfontosabb szakirodalmat. Az utolsó lapokon a szerkesztő részletes bibliográfiai adatokkal közli az egyes szerzőknél csak rövidítve feltüntetett hivatkozásokat, összesen 154 tételt. Ez az irodalomjegyzék nélkülözhetetlen kiindulópont minden további kutatáshoz az adott területen.

A kötet gerince a közel félezer lapnyi szöveggyűjtemény. Az 1620 körül keletkezett dramatikus karácsonyi prédikáció ismeretlen alkotójával együtt pontosan félszáz szerző munkásságából kapunk ízelítőt. Vannak, akik két-három darabbal is szerepelnek, így a válogatás összesen 73 prédikációt tartalmaz.

Az időhatárok csaknem teljes terjedelmében átfogják az alcímben megjelölt három évszázadot. A legrégebbi szemelvény az 1526–27-ben keletkezett Érdekódexből való; Simon Máté pálos szerzetes prédikációja pedig 1805-ben jelent meg. Az összeállítás átfogó, reprezentatív képet ad a számításba vehető anyag sokféleségéről, a felekezeti, a földrajzi és a tematikus megoszlást, az egyházi és világi társadalom rétegzettségét illetően egyaránt. Evangélikus és református lelkészek, tanárok, katolikus plébánosok és kanonokok éppúgy helyet kapnak, mint katolikus, református és unitárius püspökök, vagy pálos, ferences és jezsuita szer-

zetesek, összességükben a történelmi Magyarország sok jeles városából. Irodalmunk első vonalát olyan szerzők képviselik, mint Bornemisza Péter vagy Pázmány Péter, de szerepelnek azok is, akiket az utóbbi évtizedekben fedezett fel vagy állított ismét előtérbe a kutatás: így például Csete István, Csúzy Zsigmond, Gyalogi János, Káldi György, Kelemen Didák, Kultsár György, Medgyesi Pál, Sóvári Soós Kristóf, Telegdi Miklós – hogy csak néhány nevet emeljek ki a hosszú sorból. Bevezetőjében a szerkesztő, Szelestei Nagy László felhívja a figyelmet azokra a szerzőkre, akiket a szakirodalom eddig egyáltalán nem tartott nyilván.

Hitelesen tükrözi a válogatás a prédikációirodalom jellemző témáinak arányát. A legtöbb darab természetesen a különféle egyházi ünnepekhez kapcsolódik, az egyházi év nevezetes alkalmaihoz vagy egyes szentekhez. Olvashatunk jó néhány halotti beszédet is. Bizonyos esetekben valamilyen fontos esemény szolgáltatott okot a bibliai textus magyarázatához. Ilyen Pósházi János prédikációja a sárospataki kollégium Gyulafehérvárra településekor, 1672-ben, vagy Szabó István Pozsonyban, 1750-ben elmondott beszéde „a Szent István király neve alatt felállított felséges társaság” megalapításakor. Előfordul, hogy alkalomtól függetlenül egy-egy erény méltatása vagy éppen valamely bűn kárhoztatása a cél. Az előbbire példa Köleséri Sámuel fejtegetése a kegyes élet vállalásáról, az utóbbira Decsi Gáspár kirohanása „a táncnak undok volta” és Szenci A. Pál dörgedelmei a „semmirekellő és sok gonosszal megrakodott” részegesek ellen.

Az összegyűjtött anyag elrendezéséhez a szerkesztő a legegyszerűbb és talán a legtárgyilagosabb elvet választotta. Le-

mondva a keletkezés időrendje, a szerző felekezeti hovatartozása, a prédikáció témája vagy bármilyen más szempont szerinti csoportosításról, a szövegek folyamatos egymásutánját íróik nevének betűrendje határozza meg, Alexovics Vazultól Zvonarics Mihályig.

Ez az elrendezés is hangsúlyozza, hogy Szelestei Nagy László legfőbb célja a szövegek elfogulatlan közreadása, semmilyen meggondolás alapján nem kívánja befolyásolni az olvasót. Ő maga is tisztában van vele, hogy az anyag színvonala nem egyenletes. *Bevezetőjében* így ír: „...a prédikálásra készülő papnak [...] irodalmi formába kellett öltöztetni a mondandót. Ez az irodalmiságra törekvés (néha jobban, máskor kevésbé sikerülten) valamennyi közölt szövegünkön nyomot hagyott.” A szerkesztő mindazonáltal leszögezi: „...nem jellemeztük a kötetben szereplő szerzőket, nem minősítettük a közölt prédikációkat. Azt szeretnénk, ha a felfedezés és minősítés az olvasóban születne meg.”

A szövegek sajtó alá rendezése során a szerkesztő a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen működő speciális kollégium tagjait – Bartha Zsuzsanna, Devecseri Andrea, Kálmán Péter Peregrin, Kiss Adrienn, Maczák Ibolya, Pekarik Zita és Martí Tibor – irányította. Az alap minden esetben az eredeti nyomtatvány vagy – öt esetben – kézirat, de feltüntették az egyéb kiadásokat is. Ezek néhány kivételtől eltekintve vagy a 19–20., vagy a 20–21. század fordulóján keletkeztek, az utóbbiak a fentebb említett újrafelfedezés jegyében. A kiadás során a kötet munkatársai a különféle előzményektől függetlenül szigorú következetességgel jártak el. A válogatás csak teljes prédikációkat tartalmaz, ha járulékos szövegek is tartoznak hozzájuk –

az elmondás körülményeinek leírása, imádságok, énekek –, azokkal együtt. A teljesség magában foglalja a szöveg közti és a marginális megjegyzéseket is, mindkettőt kisebb betűkkel szedve, az utóbbiakat a szöveg megfelelő helyére illesztve. A prédikációk és tartozékaik mai helyesírással olvashatók, de ha valaki éppen az eredeti ortográfiát szeretné tanulmányozni, a hivatkozások alapján könnyen megtalálhatja a forrást. A hasonló lapok nemcsak hangulatfestésként szolgálnak, hanem bemutatják az eredeti írásképet, tipográfiai megoldásokat is.

A közreadott anyag hatalmas művelődéstörténeti tárházként is szolgál. Ahogyan a szerkesztő írja *bevezetőjében*: „Miközben a hagyomány – ókori (bibliai és antik) és későbbi történetek, élethelyzetek képei, történetei – megmaradnak, ehhez idomulva a prédikáció keletkezésének kora válik elevenné. Nemcsak azért tudunk meg sokat a prédikáció koráról, mert sok maradt ránk belőlük, hanem azért, mert bennük az élet minden területéről szó esik.”

Egy irodalomtörténeti szakfolyóirat hátsólapjain különösen fontos a szóban forgó kötet hasznosságának méltatása az irodalomtudomány számára. A szakember könnyen fel fogja fedezni, mely vonatkozások kapcsolódnak leginkább kutatási területéhez. Hogy csak egy-két példát említsék: az egyes szerkezeti részek megnevezése sok korábbi kiadásból kimaradt, most viszont pontosan tanulmányozható, hogy a diszpozíció mely elemeit látták szükségesnek feltüntetni a szerzők, hogyan hangsúlyozták a beszéd szilárd vázát, hogyan építették fel a gondolatmenetet, az érvelés logikáját. A részek megnevezése esetenként a latin és a magyar egyházi retorikai szakszókincs összefüggéseit is

megvilágítja. A prédikátorok gyakori ön-reflexiói, melyek során következetesen számon tartják, hogyan haladnak az előre felvázolt szerkezet szerint, ugyancsak fontos adalékok a kritikátörténet számára.

Másik példa: a Szentírás metaforikus kifejezőmódjával kapcsolatban a szerkesztő bevezetőjében idézi Sylvester János jól ismert szavait. Jómagam régóta keresem, hogyan élnek tovább „az illen beszédnek neméről” alkotott elképzelések a magyar irodalmi gondolkodásban. A Sylvester-féle „lelés”, Balassi „inventio poeticája”, Gyöngyösi „leleményes toldalékai” és „poétai költeményei” megannyi meggondolandó szempontot vetnek fel a nyelvi megformálás teremtő ereje, fikció és valóság, história és fabula kérdéseivel kapcsolatban. Különösen izgalmas az átjárás a hétköznapi realitások leképezése és a költő által létrehozott öntörvényű világ, a „tulajdon jegyzisben vett”, elsődleges jelentés és az átvitt értelemben használt kifejezések, „a magyar poézis” között.

Telek József 1769-ben megjelent, Sarlós Boldogasszony ünnepére írott prédikációjában a következőket olvashatjuk: „Tetszik nékem ama híres *fabulák* szerzésében gyönyörködő *poétáknak* egy lelemények. Ezek, a *Juno* isten ábrázolásaiban játszadozván azt képzették vala, hogy némely tiszta liliumsál az égből alácsöpögő téjesők között, mint valami égi magból nevedett volna, azért is sommás szóban azt írták vala felibe: *Coelesti semine natum*. Égi magból született. Akárhová igazgassák a poéták ábrázoló leleményeket, én azonban az ábrázolást valóságra fordítván, azt biztosan állatom, hogy a mai völgyek liliuma s tiszta gyöngyvirágszála, a *Júdea*

hegyes tartományok völgyein utazó *názáreti Szűz Mária*, oly egyetlen egy völgyi lilium s gyöngyvirágszal volt, aki *coelesti semine natum*: mint valami édes téjesők s kegyelmek csöppei között, merő égi magból származott, és a földnek mocska nélkül, tejes tisztaságban nevedett.” Az idézet önmagáért beszél, nem szükséges hosszasan méltatni elsősorú kritikátörténeti jelentőségét.

Amint láthatjuk, a válogatás a tudományos kutatás különféle irányaihoz szolgálhat kiindulásul. Meglehetősen derűlátásról tanúskodik az „egyetemi szöveggyűjtemény” meghatározás, ami a műfajt tanulmányozó hallgatóságot feltételez. Sőt a rövid bevezetőben felsejlik az egyetemisták számára elkészítendő, szlovák, német és latin nyelvű prédikációkat közreadó füzet sorozat terve, a magyar anyaggal való összehasonlíthatóság kedvéért. A kötet létrejötte bizonyítja, hogy ilyen hallgatók nem csak a fantázia világában létezhetnek. Ha a jelenlegi és leendő kutatók mellett még „a régi magyar irodalom és művelődéstörténet iránt érdeklődők” szélesebb rétegeinek figyelmére is lehet számítani, a nagy munka összeállítása és megjelentetése nem volt hiábavaló. Még pontosabban: nélkülözhetetlen segédkönyv mindazok számára, akik a régiségről – az adott esetben a régi magyar prédikációkról – nemcsak a modern irodalomelmélet gyorsan múló divatirányzataira támaszkodva, hanem az évszázadok próbáját kiálló, minden korszakbeli olvasót megszólítani képes szövegek alapján szeretnék gyarapítani ismereteiket.

Bartók István

DEMETER JÚLIA, PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA: „JÖSZTE POÉTÁNAK”.
EGY ISMERETLEN CSOKONAI-VERSGYŰJTEMÉNY
Budapest, Argumentum, 2005, 344 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 156).

Levéltárakban kutatni ma népszerűtlen és hálátlan feladat. Különösen, ha a kutatót Magyarországtól keletre szólítaná a kötelesség. Holott a sokat siratott nagy-magyarországi levéltárak jó része ma már nemcsak kutatható, hanem kutatásra kötelez, hiszen ha a kényelmetlen körülmények és a kedvezőtlen hazai szakmai közvélemény dacára mégis felvállalja, ismeretlen, feltáratlan anyagokra bukkanhat a legkülönbözőbb korok és témák kutatója. Ennek értékes bizonyítéka az a *Szatmárnémeti gyűjteménynek* elnevezett verseskötet, melyet Demeter Júlia és Pintér Márta talált a Szatmári Megyei Levéltárban, és amelyet, jelentőségét egy ItK-tanulmány nyomán felmérve, az Argumentum Kiadó most megjelentetett az Irodalomtörténeti Füzetek sorozatában.

A kutatók azért lettek figyelmesek a versgyűjteményre, mert túlnyomórészt Csokonai-verseket tartalmaz, még hozzá a korai időkből, 1794–95-ből. Ebből a korszakból fennmaradt hasonló jellegű gyűjtemény, melyen a Csokonai-kiadások is alapulnak, az ún. *Zöld kódex*. Ennek a kötetnek a megítélése azonban a Csokonai-kutatásban igen kétséges. Vargha Balázs és Juhász Géza a *Zöld kódexet* Csokonai tanítványaitól származónak tartja, szerintük a költő csak látta, javította ezeket a verseket. Szilágyi Ferenc viszont határozottan Csokonai-autográfként tartja a kritikai kiadás kiindulópontjának a gyűjteményt. Mint Debreczeni Attila összegzi: „A kérdés megnyugtató eldöntése pillanatnyilag lehetetlen: egyazon anyagra két egymást kizáró érvelés és következtetés

épül, miközben más érdemi bizonyíték nem áll rendelkezésre.” (*A Zöld kódex rejtélyei: Egy filológiai felfedezés továbbgondolása Csokonai „zsengéire” nézve = „Et in Arcadia ego”: A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005, 53.)

Ilyen „érdemi bizonyítéknak” lehet azonban tekinteni a *Szatmárnémeti gyűjteményt*. Felépítése és a benne lejegyzett versek a *Zöld kódexet* idézik. A kötet négy egységből áll és 1794–95 között keletkezett. Az elsőben egy idegen kéz, feltételezhetően a költő tanítványa Csokonai-verseket jegyzett le más versekkel keverve, a szövegek mellett a költő saját kezű javításai és bejegyzései olvashatók. A második, rövid egységben Csokonai két autográf verse és egy ismeretlen harmadik található, lejegyzésük 1795. április 11-e és május 20-a között történt. A harmadik egységben új számozással további magyar nyelvű Csokonai-versek vannak több kéztől lejegyezve, végül a negyedik egy „Index”, amely az első egység tartalomjegyzéke. Tehát az első rész lejegyzett verseit Csokonai felülbíráltta, javította, így a szövegek szerzői szándékról tanúskodnak. Kétséget kizárólag arról van szó, hogy a poétai osztály praeceptora, Csokonai meghatározott *propositió*kra verset íratott diákjaival, mintaként a saját verseit adva meg, majd a lejegyzett verseket ki is javította. A kötet a költő tanári munkájának átgondolt, szisztematikus jellegét bizonyítja, a tananyag tudatos és átgondolt tervezésére

vall. Az adott témák csoportosítása, a feladatok „nehezítése” pedagógiai, mester-ségbéli koncepciót mutat. Ugyanakkor a bejegyzések a költő Csokonai saját verseihez való viszonyát, a szöveg (ki)alakulásának folyamatát mutatják. Így különösen fontossá válnak a javítások, azok a kis marginális jelek, amelyeket a szerző a szövegekhez kapcsolódóan tett. A kötet szerzői nagy pontossággal és filológiai érzékenységgel kezelik ezeket a jelzéseket. Kár azonban, hogy a tanulmány sokáig, a 43. lapig csak „Csokonai sajátos jelölési rendszeréről” beszél, és így igen későn jut az olvasó tudomására, hogy itt tulajdonképpen kis, kereszt alakú jelzésekről van szó, melyekkel a költő kizárólag saját verseit látja el. Tehát ez a mellékes jel ez esetben határozottan mutatja Csokonai szerzőségét. Viszont éppen a *Zöld kódex* körüli megválaszolatlan kérdések miatt azt is rögzíteni kellene, hogy egyáltalán mi alapján teszik az idegen kéz és a Csokonai-autográf közötti elkülönítéseket.

Ugyanakkor olyan filológiai finomságokra mutatnak rá a tanulmány írói a két kódex összefüggéseit kutatva, ami elismerésre méltó. Pl. felhívják a figyelmet a két kódex közös elírásainak a fontosságára, melyek közös származásukon túl a keletkezésük sajátosságairól is árulkodnak. A *Fösvény* című vers esetében például így: „Mindkét kéziratban utólag törölték ki a mondatközépi zárójelet: a diktálás hangsúlyából úgy érezték, hogy a mondatnak vége van, s csak utóbb derült ki a másolók számára, hogy az egész mondatot kell zárójelbe tenni” (27).

A gyűjtemény teljes szövegének gondozása, kiadásának szükségessége így nyer létjogosultságot. A kötet Csokonai-verseinek kiadása, feldolgozása nagy alaposság-

gal történik. Ennek külön értéke és az olvasó iránti figyelme, hogy a szövegmagyarázatokban nemcsak a gyűjteményben elfoglalt helyét, sorszámát közlik a szöveg kiadói, hanem a kritikai kiadás sorszámaikat is, ami nagyban hozzájárul ahhoz, hogy ez az új szövegközlés elengedhetetlen és jól használható forrás legyen a kutatók számára. (Bár itt is találunk néhány apró hibát, mint pl. a 19. számú, *Libertas est optima rerum* című vers nagyon helyesen utal a későbbi *Libertas optima rerum* versre, amely a gyűjtemény 41. számú verse, a jegyzetekben viszont a 30. számmal szerepel, mint ahogy a *Forma venusta perit* jegyzeteiben is rossz hivatkozás olvasható, hiszen a 39. számú vers helyett a 38.-ra utal.)

A filológiai megoldásokon túl a jegyzetek stíluskritikai megjegyzései is mutatják a szerzőpáros erényeit. Így az *Edgy barát Epitháphiuma* (110. sz.) című vers értékelése, mely a maga tipikus csúfoló vers műfajában nemigen jól sikerült műalkotás, de a költő jelölése alapján mégis eredetinek kell elfogadnunk. A 11. számú *Edgy Vén Asszonyról* és a 108. számú *Aetas senilis* versek viszont bizonyítják, hogy egyrészt egyik sem azonosítható a *Dorotytya siralmával*, mint azt eddig tették a korábban csak címről ismert verssel, másrészt látható viszont, hogy a korai versek hogyan alakulnak át önironikus, tragikomikusan többjelentésű szöveggé késői költészetében.

A *Vis et nequitia quid-quid oppugnant ruit* vers és az itt elsőként megtalált magyar változata (*Erő és álnokság bármit ostromolnak, ledől*) verselemzés szintű szövegkritikai értékelést kap, így döntve a szerzőség kérdésében. Egy latin igealak, az *oppugnant* alkalmazása Csokonai *Az*

istenek osztozása című versében mutatja a fenti verssel való kapcsolatot, és egy szinte pontosan megegyező című – *Vis et nequitia quid-quid oppugnat, ruit* – latin versével rokon. Így olyan verspárral van dolgunk, amelynek egyszerre ismert latin és magyar nyelvű kidolgozása a költői életműben.

Éppen ezért, az olyan apró hibákért, mint a versek jegyzeteiben feltüntetett „??” bonyolultsága, a jelentéktelen költő, (Rím) Kováts József Kováts Józsefként való váltott emlegetése, vagy a *Jegyzetek* szedési hibája, ahol az I. egység címe máshogyan van szedve, mint a további

egységeké (218), kárpótol az, hogy a szövegkiadáson túl irodalomtörténeti szempontok is döntően érvényesülnek.

A kötet jelentőségét elsősorban az adja, hogy új Csokonai-szövegeket közöl, de ennél többről is szó van: egy régi szöveg-egység, a *Zöld kódex* újraértékeléséről egyrészt, másrészt pedig arról a művelődéstörténeti adalékról, hogy a költő Csokonai után megismerhetjük a praeceptor Csokonai oktatási módszerét. Végül pedig stíluskritikai, műelemzési szempontok érvényesítésével a Csokonai-életmű bizonyos pontjainak újraértékelését kapjuk meg.

Czibula Katalin

HUGO MELTZL UND DIE ANFÄNGE DER KOMPARATISTIK

Hrsg. Horst Fassel, Stuttgart, Frantz Steiner Verlag, 2005, 196 l. (Materialien des Instituts für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde Tübingen, 16).

HUGO MELTZL, SAMUEL BRASSAI: ACTA COMPARATIONIS LITTERARUM UNIVERSARUM, ANUL I (1877)

Reeditat de Horst Fassel, Cluj-Napoca, Institutul German al Universității Babeș-Bolyai–Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde Tübingen, 2002 (Seria Acta Comparationis, 1).

Az első mondat legyen a tiszta örömé: a maga korában nem kevés joggal hóbortos különöncnek tartott, sem a német, sem a magyar összehasonlító irodalomtudományban nem eléggé becsült, sokáig elfelejtett tudósnak, a világ első valóban komparatistikai folyóirata szerkesztőjének, Meltzl Hugónak (és szerkesztőtársának, a polihisztor Brassai Sámuelnek) a címleírásban jelölt intézmények részint nemzetközi konferenciával, részint a nehezen hozzáférhető folyóirat első évfolyama facsimiléjével szolgáltatnak elégtételt. Mind a tanulmánykötet, mind a közreadott évfolyam az eddigi kutatásnak két (főképpen magyar szerzőktől hangoztatott) tételét

nyomatékosítja. Az egyik szerint a germanista Meltzl többszörösen is Goethe világirodalom-elképzeléséből indult ki. Nevezetesen abból, hogy fordítások és ismertetések hozzák létre azt a fajta, nem csupán az anyanyelvi irodalom nézőpontját érvényesítő, tehát az önelvűséggel szakító alkotói magatartást és e magatartásnak megfelelő tudományszakot, amely a világirodalmi gondolkodáshoz vezethet el, annak fölismeréséhez, hogy a világirodalom szüntelen teremtődése hozzájárul népek-nemzetek kulturális cseréjéhez, ezáltal közeledéséhez. A második kutatási előfeltételezés szerint e goethei ihletésű világirodalom-felfogásban számottevő szerep jut a kelet-

közép-európai tényezőnek (a magyar, a román, a cigány, kevésbé hangsúlyosan a horvát, a szerb nyelvnek, irodalomnak, folklórnak). Meltzl annyiban módosította a Goethére alapozott összehasonlító kutatást, hogy a deka- és a poliglottizmus igényével annak a többnyelvűségnek és többkultúráságnak a lehetőségét célozta meg, amelyeknek az Európai Unió jelenében sem mellékes a szerepük. Lényegében ez a problémakör jelenik meg a tanulmánykötet értekezéseiben, elsősorban azokban, amelyek Meltzl tevékenységének aspektusait elemzik. Így kerül sor úttörő szerepének méltatására a komparatistikában, a regionalizmus és az univerzalizmus ütköző zónájában való elhelyezésére, a folyóirat egészének áttekintésére, kiváltképpen a folyóirat-történet viszontagságainak bemutatásával, a provincialitás és az univerzalizmus szembesítését vállalva. Minden eddiginél részletesebben ismerhetjük meg Meltzl felfogását a német és a magyar irodalomról (Petőfi-tanulmányainak tükrében, valamint esztétikai-bölcseleti stúdiumait szem előtt tartva), betekintést kapunk a folyóirat északi irodalmi-kulturális anyagába, végezetül megtudhatjuk, hogy Meltzl folyóiratában mely magyar népdalok találhatók eredetiben és főleg német fordításokban, s e közléseknek melyek a forrásai. A tanulmánykötet második része a Meltzl szellemében szerzett komparatistikai tanulmányok közlését hirdeti, valójában igazán komparatistikai tanulmányoknak általában nemigen nevezhetők a maguk nemében érdekesnek és fontosnak tűnő írások: az első világháborús német propaganda miként hamisította meg a román satirikus, drámairó Caragiale műveit, három regény a prágai német irodalomból miként ábrázolja a cseh népet (va-

lójában egy-egy cseh alakot), Ausztria–Magyarország hogyan jelenik meg a két háború közötti román emlékiratokban, identitás és kisebbség címmel pedig vázlatos képet nyerünk az aromun irodalom funkciójáról és témájáról. Kitetszhet, hogy a két rész a tanulmánykötetben elválik egymástól, Meltzl komparatistikai alapvetéséhez vajmi kevés köze van a 20. századi, inkább művelődéstörténeti, mint irodalomközpontú értelmezéseknek.

Mindennek ellenére olvasmányos, érdekes kötetet kapunk, a tanulmánygyűjtemény első részét jól egészíti ki a facsimile kiadás, és a gyűjteményes kötet végén közölt bibliográfia betekintést enged az ábécé rendjében felsorolt szerzők és az általuk publikált közlemények körébe. Remélhetőleg egy folytatódó „projektum” első darabjairól van szó. A jövőben azonban nem ártana, ha több „főhivatású” komparatista venne részt a programban, mivel az imagológiai elemzéseiről és komparatistikai bevezetőként számon tartott, három kiadást megért könyvéről (*Komparatistik: Eine Einführung*) nevezetes Hugo Dyserinckét leszámítva, nagyon kevésbé komparatistikai a szerzők megközelítési módja, a Meltzl igényelte többkultúráság pedig ritkán érvényesül. Aligha merülhet feledésbe, hogy Meltzl a kolozsvári állami egyetemen, magyar germanistaként oktatott, elsősorban magyar olvasókat szeretett volna megnyerni, bizonyára evvel indokolható a magyar nyelvű bevezető meg a sok magyar nyelvű közlemény. Emellett vagy ezzel együtt szólni kívánt Európához, mindenekelőtt a német nyelvű olvasókhöz, hiszen a magyaron kívül a legtöbb publikáció nyelve a német. S hogy a román nyelv és folklór is képviselteti magát, az az értekezésekben több ízben kiemelt Grigo-

riu Silaşinak (másutt: Szilasi Gergelynek) köszönhető, aki (teszem hozzá) 1872. október 20-ától volt a román nyelv tanára az egyetemen, ugyanott az 1883/84-es tanévben dékán, 1886-os nyugdíjazása után haláláig (1897) kolozsvári lakos, egy ideig az Economul bank vezérigazgatója. Főleg nyelvészeti cikkeket írt, elsősorban románul, de néhány esetben magyarul is (1878/79-es megjelenésű: *A román műmeseköltészet kezdetei*). A dualizmus magyar kormányainak és kulturális nemzetiségi politikájának hibáit többször joggal bírálta az utókor, ezúttal azonban nem árt figyelmeztetnünk arra, hogy az egyetemalapítás lendületében is fontosnak vélte a kormányzat a román nyelv és irodalom egyetemi szintű oktatását, s ezt egy román tudatú és anyanyelvű szerzőre bízta. A másik fölmerülő probléma: a magyar irodalom állítólagos túlsúlya és Petőfi esetleges túlbecsülése. Azt azért nem feledhetjük, hogy a folyóirat Magyarországon jelent meg, a magyar irodalom európai kontextusba helyezésén fáradozott, még hozzá olyan korban, amelyben néhány magyar író európai ismertsége számottevőnek mondható. Az 1870-es esztendőkből már megkezdődött Jókai diadalútja a német nyelvterületen, de szerb, lengyel, majd cseh és részben román és angol népszerűségéről is számos adat áll rendelkezésünkre. Ám akivel a magyar irodalom azonosult, az Petőfi Sándor volt. Már a folyóirat szerkesztése előtt foglalkozott Meltzl Petőfivel, s bár versfordításai sok kívánnivalót hagynak maguk után, szépen illeszkedtek a német nyelvű Petőfi-kultuszba. S ez nem túlzás, ha meggondoljuk: Petőfiről Heinétől Bettina Brentanóig nyilatkoztak elismeréssel, Brahms megzenésítette verseit, Liszt Ferenc zongorára

írott magyar történelmi arcképei közül sem hiányzott a Petőfié. Gulya Jánosnak a göttingi egyetemen végzett, általa irányított Petőfi-kutatása (megint azt írom: nem túlzás!) *könyvtárnyi* anyagot tárt föl a német fordításokat bibliográfiailag regisztrálva. Meltzl érdeme, hogy Petőfiben a valóban romantikus költőt ismerte föl, s kora tudományosságával összhangban azt, aki a népszellemnek (*Volksggeist*) tökéletes reprezentánsa. De Meltzl látókörének szélességét tanúsítja, hogy Schopenhauer volt a másik szerző, akinek külön rovatot szentelt (*Schopenhaueriana*), s ez a gesztus is összhangba hozható a romantika-felfogással. Az a fajta irodalmi és tudományos hőskultusz, amelynek Meltzl is áldozott, a felületes szemlélő számára különösnek és túlzottnak tűnhet, de nem volt az a saját korában, amikor is irodalmi személyiségek kormeghatározó egyéniségekként minősítettek. S csak mellékesen: Toldy Ferenc is egyetlen személyiségnek, Bessenyei Györgynek tulajdonította a magyar irodalom modern fordulatát a 18. században. Annyit még hozzáteszek Meltzl „aránytalan” értékelő tevékenységéhez, hogy ez összefüggött komparatiztikai szemléletével. Ugyanis egyfelől azt hangsúlyozta, hogy az összehasonlító irodalomkutatásban minden irodalom (a kisebb is, a nagyobb is) egyforma jelentőségű és értékű lehet, másfelől nem kívánt eltekinteni attól, hogy Magyarországon él, a magyar irodalomtudomány részese, még akkor is, ha németre fordít, németül írva is. A magyar „vezérnyelv” mellett jócskán biztosított helyet mindazon nyelveknek, amelyek művelőitől írást kapott.

A jövőben nyilván sor fog kerülni arra, hogy a romanisztikai, az anglistikai vagy akár a ciganológiai adalékok, fordítások

bemutatása is megtörténjék. Meltzl szándékai ellenére a folyóirat elsősorban a kétoldalú kapcsolatok, valamint a hatáskutatás és a műfaj történet/elmélet terén munkálkodott, tudományos nyelvhasználata eklektikus. De mi más lehetne, hiszen a pozitívizmus az, amely kialakította a komparatistika számára (is) a megfelelő terminológiát, amelyet aztán bírálni és meghaladni lehetett. Ugyanakkor Goethe humanista ábrándjáról sosem feledkezett meg Meltzl, s miként Goethe a perzsa meg a kínai költészet iránt érdeklődött, Meltzl folyóiratának mindjárt első évfolyamában japán tárgyú közlés olvasható. Kolozsvárból tekintett végig az irodalmi-tudományos világon Meltzl Hugo. S ami hóbortosnak, túlságosan tágnak, kevésbé körülhatároltnak és bizonytalan megfogalmazásúnak tűnhetett az akkor már a merev pozitíviz-

mus jegyében működő budapesti köröknek, az mára új fénybe állítódott, a fölösleges magabiztosságot és egyoldalúságot elvetve, a kételkedés, a határátlépés, mondhatjuk így is: a pluralitás hangsúlyozódása megnöveli a világ első komparatistikai folyóiratának és sokfelé tájékozódó, a közvetítésben örömet lelő, a világ kultúráira nyitottnak mutakozó szerkesztőjének, Meltzl Hugónak a jelentőségét. Szinte hihetetlen, milyen gazdag anyagot rejt Meltzl folyóirata, akár a fordításokat, akár a tanulmányokat tekintjük. Erről már az első évfolyama tanúskodik. A komparatistika jelenkori önmeghatározó kísérletei során is bőséggel meríthet Meltzlék kezdeményeiből. A két kötet érdeme, hogy erről sikerrel győzi meg olvasóit.

Fried István

**LŐRINCZY HUBA: AZ EMIGRÁCIÓ JEGYÉBEN.
ÉRTEKEZÉSEK MÁRAI SÁNDORRÓL**

Szombathely, Savaria University Press, 2005, 254 l.

A tudományos folyóiratok kritikai rovataiban nem illő fantáziacímekkel házalni; tartjuk ezért magunkat az illemhez. Ám rögtön jeleznünk kell, hogy az írásunk elé emelt bibliográfiai adat nem fejezi ki sem a mögötte rejlő könyv, sem mondandónk lényegét. Talán ha aláilleszthetnénk a „Zárókő. Előzmények és távlatok” alcímet – jobban ráirányíthatnánk a figyelmet a lényegre.

Lőrinczy Huba könyve ugyanis egy 1990-ben megkezdett folyamat láncszeme és lezárása, s ugyanakkor – mint erre előszavában is utal – egy új filológiai nekigyürközés kezdete. S mindezen túl Márai Sándor olvasói és irodalomtudományi

reneszánszának része, amely az író halálához és a hazai rendszerváltozáshoz köthető. Szerzőnk ugyanis részt kért magának abból a kritikai munkából, amelynek úttörői Rónay László és Szegedy-Maszák Mihály voltak. Előbbi – még a nyolcvanas években – nagydoktori disszertációját Márai Sándor pályaképéről írta – az emigrációba vonulásig; utóbbi az író alkotómunkásságának teljes ívét rajzolta meg, hangsúllyal az 1948-at követő évekre. Rónay László monográfiája (*Márai Sándor*) 1990-ben, Szegedy-Maszák Mihályé (ugyancsak *Márai Sándor* címmel) 1991-ben vált hozzáférhetővé. Velük szinte egy időben kezdte meg munkáját Fried István

és Lőrinczy Huba is. Előbbi már 1989-ben jelentkezett tanulmányaival, utóbbi egy évvel később. Fried István gazdag filológiai apparátussal világitva meg egy-egy részletkérdést, Lőrinczy Huba olyan műelemzéssel, amelynek nem kevesebb, mint negyvenegy önálló folytatása támadt az elmúlt tizenöt év alatt. Ennek záróköve *Az emigráció jegyében* című kötet; azzal, hogy gondolatban eléje tesszük előzményeit, amelyek 1993-tól rendre sorjázta a Savaria University Press gondozásában („...személyiségnek lenni a legtöbb...”: *Ambrustól Máraihoz*, 1997; *Búcsú egy kultúrától*, 1998; *Világkép és regényvilág*, 2002).

Az akár sorozatnak is felfogható negyvenkét elemzés példa nélküli, mint ahogy példa nélküli az a jelenség is, amelyhez kapcsolódik: az Akadémiai és a Helikon Kiadó által elindított Márai Sándor *Művei*-sorozat, amely megközelítő teljességben mutatja be az író munkásságát.

Klasszikusaink életműveit számos sorozat jelentette meg az elmúlt másfél században. A közelmúltból elég Ady Endre, Babits Mihály, Déry Tibor, Füst Milán, Illyés Gyula, József Attila, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kodolányi János, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, Németh László, Örkény István, Pilinszky János, Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő, Tóth Árpád, Vas István, Zelk Zoltán nevére utalnunk. Ezek az összegezések – kevés kivételtől eltekintve – nem hoztak váratlan felfedezést. A bennük kiadott művek egy-két évtized távlatában már nagyrészt mind közzétételtek. A sorozat birtoklásának eleményét viszonylagos teljességük s esetleges jegyzeteik biztosították.

Márai esetében azonban ez a folyamat jóval többet jelentett. 1948-ban történt

emigrálását követően itthon egyetlen könyvét sem adták ki. Külföldön megjelent művei tiltott gyümölcsnek számítottak. De még az 1945 előtti köteteket sem lehetett az antikváriumok polcaira helyezni – a „hátsó” raktárhelyiségekben juthatott hozzájuk a bizalmat élvező vevőkör. Így azután az Akadémiai és a Helikon Kiadó sorozatának 1990-ben kiadott kötetei (az *Egy polgár vallomásai*, *A gyertyák csonkig égnek*, a *Kassai polgárok*, a *Napló 1943–1944* és a *Napló 1945–1957*) valóságos gátszakadásként hatottak, s már-már bestselleri példányszámban fogytak.

Lőrinczy Huba elemzés-sora erre a vállalkozásra épült. Megjelenésének ritmusához igazodva folyamatosan és tárgyára való mind szélesebb rálátással végezte Márai munkásságának – művek köré szervezett – értelmezését, magyarázatát. Tegyük hozzá: rendkívül előnytelen helyzetből szólva. Vidékhez kötöttsége megfosztotta őt a fővárosi kutatók előnyeitől: a hasonló korszakot vizsgáló kollégákkal való napi eszmecsere-től, a folyóiratok szerkesztőségeinek elérésétől, legfőképpen azonban az országos könyvtárak és gyűjtemények – csak Budapesten található – forrásainak a használatától.

Ez utóbbi körülmény még érezhető volt első elemzésein, amelyek megállapításainak és hivatkozásainak egyedüli szeplője, hogy kizárólag könyv alakban megjelent kiadványokhoz kötődnek, nem használják a folyóiratok, napilapok kínálta adatokat. S hasonló okokra vezethető vissza a Márai-életművön belüli – viszonylag szűkös – tájékozottságuk is, hiszen csak azon folyamatokat, összefüggéseket tudták átlátni, amelyek hozzáférhetőek voltak a sorozatban, illetve a véletlenszerűen megmaradt régi kiadásokban.

A *Béke Ithakában* című regény bemutatásában például szerzőnk nem ismerhette a mű első megjelenését követő külföldi sajtóvisszhangot, s Szegedy-Maszák Mihály monográfiája sem volt még a keze alatt. Önmagára és a mű szövegére támaszkodva kellett mérleget készíteni. Újraolvasva az elemzést, mégis meglepően tapasztalhatjuk, hogy lényegében már ekkor készen állt az a módszer, amely végigvonul Lőrinczy későbbi elemzésein. Nem elégszik meg a mű tematikájának és létrejöttének bemutatásával, illetve megformálásának kérdéseivel. Figyelme mind mélyebb rétegekbe hatol, feltárva az alkotás mögött álló motívumokat, majd a gondolati összefüggéseket, amelyek szinte kivétel nélkül filozófiai megfontolásokat hordoznak.

A tanulmány természetesen a főhős, Ulysses személyével és annak jelzésével nyit, hogy tisztázza: a mű nem Homérosz eposzáról, hanem annak folytatásáról kíván szólni; arról, ami a hazatérést és a feleség, Penelopé kéréseinek a lenyilazását követően történt. Második tételként a regény formája kerül szóba: az, hogy Ulysses sorsa és végzete nem szemünk előtt játszódik le, csak három, szükségképpen torzító elbeszélésből: a feleség, az édes- és a mostohafiú visszaemlékezéseiből értesülünk róla. Majd a felszín alá hatolva a tanulmány rámutat, hogy a főhős, „A Fénythozó” szuverén személyiség, aki nyugtalanságában nemcsak a Változást kergette, hanem tetteiben a Logos, az értelem törvényeit követte és kilépett az „istenek”, a mítosz világából. Máshonnan tekintve: jelképes alak, az emberiség, az európai ember nagykorúvá válásának szimbóluma, ha úgy tetszik: kultúránk egyik megalapozója. Majd még mélyebbre

szállva – Márai művének James Joyce *Ulysses*-ével való összehasonlítását követően – az elemzés felfedi a mű létfilozófiájának azokat a momentumait is, amelyeket Friedrich Nietzsche és Sigmund Freud gondolatai hatnak át.

Ha mindenáron igazságtalanok kívánánk lenni, hiányolhatnánk például a dolgozatból azokat az összefüggéseket, amelyek a *Béke Ithakában* és Márai többi, emigrációban írt regényei közt fennálltak. (Tudnunk kell azonban, hogy ezek a művek csak jó évtized múltán jelentek meg a sorozatban.) Számon kérhetnénk továbbá a közös gondolatok közül a „Lázadás” és a „Rend”, tágabban a „Rendszer” (korábban „Megegyezés”), illetve az élet természetes folyását korlátozó vagy megbéklyózó „Törvény” közötti ellentétet is, amelynek egyes elemei kisebb vagy nagyobb hangsúlyban jelen voltak már az író korábbi műveiben, így *A sziget* című regényében, s fortissimóban hangzottak el az *Ítélet Canudosban* címűben. (Ám ismét jelezniünk kell: mindkettő szövege csak nemrég: 2002-ben vált hozzáférhetővé.)

A *Béke Ithakában* visszaemlékezéseiben a „Lázadás” és a „Rend” ellentétpárjában – utóbbi a „Rendszer” változatban szerepel, könnyed aktuálpolitikai összekacsintással utalva a hidegháborúban összekacszkodó két világhatalom, a két „Rendszer” szembenállására. E körülményt s távolabbi összefüggéseit kizárólag „didaktikus” céllal említettük: hogy ti. érzékeljessük: milyen nehézségekkel is indult az életmű számbavétele, s milyen gyorsan nyíltak meg utóbb a lehetőségek a művek összehasonlítása, illetve a gondolati folyamatok megjelenésének és változásainak a számbavétele előtt. Nem szólva most a művekbe épülő világirodalmi, filozófiai és

szociológiai vonatkozásokról s annak vizsgálatáról, miként épültek be azok az írók későbbi alkotásaiba.

Ne rejtjük véka alá elismerésünket: Lőrinczy *Búcsú egy kultúrától* című kötete már e megnövekedett filológiai mozgástérben mutatja be *A Garrenek műve* című regényciklust. Előbb külön bíbelődve a „nyitány” első tételeivel *A zendülőkkal*, illetve *A féltékenyekkel*, majd elemezve azok átdolgozását és beillesztését (a címek névelőjének elhagyásával) a polgárság felvirágzását és letűnését „lebegtető” tetralógia – a korábbi írásoknál szélesebb távlatú és bonyolultabb – szövetébe.

A hagyományos értelemben vett „művek” mellett e komplex elemzés-sor (az ötletek felmerülésétől a formába öntésen át a filozófiai megfontolások felfedéséig) elképzelhetetlen Márai naplóinak az ismerete nélkül (a „szerkesztettek” és az azok nyersanyagát adó „szerkesztetleneket” egyaránt értve, mely utóbbiakat az *Ami a naplóból kimaradt* címmel tette közzé [1991–2003] sorozaton kívül a kanadai Vörösváry Kiadó). Lőrinczynek kezére játszott e kötetek megjelenése, mert azok már a kilencvenes évek elejétől folyamatosan hozzáférhetővé váltak, s valamennyit górcső alá vette.

E megsokszorozódott viszonyítási pontokhoz tegyük hozzá az időközben fellelő filológiai kutatások eredményeit is: mindenekelőtt FRIED István tanulmányköteteit (*Márai Sándor titkai nyomában*, Salgótarján, Mikszáth, 1993; „...egyszer mindenkinek el kell menni Camudosba”, Bp., Enciklopédia, 1998; „Ne az író történjen meg, hanem a műve”: *A politikus és az irodalmi író Márai Sándor*, Bp., Argumentum, 2002), CZETTER Ibolya nyelvészeti vizsgálódásait (*A stilus és a formák:*

Tanulmányok a nyelvművész Márai Sándorról, Szombathely, Bár, 1999), a Lőrinczy Huba szervezte Márai-konferencia szerkesztett előadásait („*Este nyolckor születtem...*”: *Hommage à Márai Sándor*, szerk. LŐRINCZY Huba, CZETTER Ibolya, Szombathely, Bár, 2000), végül, de nem utolsósorban MÉSZÁROS Tibor vaskos személyi bibliográfiájának korpuszát (*Márai Sándor bibliográfiája*, Bp., Helikon-PIM, 2003).

A Márai-kutatás e gazdag felsorakoztatása nemcsak azt jelentette, hogy a kezdetekkel összehasonlítva többszörösen megnőtt az író művei által kínált adatok és a róluk írt elemzések száma, hanem azt is, hogy időközben az új lehetőségekkel emelkedett a kutatás iránti filológiai elvárás is. Aki nem akart lemaradni, az nem tehette meg, hogy ne vegye tudomásul a kihívást. A szerző *Világkép és regényvilág* című kötete állja a versenyt, méghozzá előnyére. Úgy, hogy tanulmányai – a filológiai feldúsítás mellett – megőrizték esszészerű frissességüket; tudatosan lépve nyomába a Mester tiszta és árnyalt kifejezőmódjának.

Elégségesnek látszik, ha nyitásként egyetlen regény, a *Sirály* analizésének összefoglalására hivatkozunk; hiszen annak szerkezete, felépítése vissza-visszatér a kötet valamennyi elemzésében, s immár teljes fegyverzetben vonultatja fel Lőrinczy módszerét. Amely tovább folytatja a korábbi értekezések erényeit, s kiegészíti azokat – többek között – a kötet korabeli visszhangjával (Örley István, Vass László, Fábíán István, Gönczy Gábor, Horváth Miklós kritikáival), hogy megállapításaikkal szembesítse saját nézeteit s érzékeltesse a különféle értelmezések lehetőségeit, de tévedéseit is. Ezzel a módszerrel és

szakmai igénnyel közelít a pályatársak, Rónay László és Szegedy-Maszák Mihály monográfiáihoz is, amelyekben mindig talál kiegészítést és kiigazítást kívánó részleteket.

A kötet eredményeiről szólva nem hagyhatjuk ki a rendkívül bonyolult, réteget rétegre halmozó s helyenként szándékos homályt terjesztő *A sziget* bravúros elemzését sem, amelyben Lőrinczy a regény meglehetősen szűk cselekményű, visszaemlékezésekkel terhelt szerkezetének megrajzolása után lépésről lépésre hatol a mű felhámja alá. S vitába száll azzal a – már a kötet első sajtóvisszhangjában elhangzott – felfogással, amely a főhős gyilkosságát egyszerű *action gratuite*-ként kommentálja, s felfedi a történetek mögötti lélektani és filozófiai elgondolásokat. Az első talán az egyszerűbb, amely a freudi kutatásokra építve Askenasi tettét a lélek mélyén lezajlott indulatáttétellel magyarázza. A másik motívum még távolabbi tartományba hatol, a görög nyelv és irodalom tanárának (ez volt a főhős foglalkozása) a dolgok lényegét kutató, a teljes boldogságot, kielégülést hajszoló magatartása háttérben kimutatja Platón idea-tanának körvonalait.

Az emigráció jegyében című kötet már az előbbiekben ismertetett komplexitásban világítja meg Márai késői regényeit. A *Rómában történt valami*, az *Erősítő*, a *Harminc ezüstpénz* és az *Ítélet Canudosban* értelmezéseinek színvonalát a hivatkozások hálózata is érzékelteti. A már ismétlésszámba vehető Oswald Spengler és José Ortega y Gasset mellett a Paul de Man, Henryk Markiewicz, M. M. Bahtyin, Jean-Paul Sartre, Arisztotelész, George Orwell, illetve Martin Heidegger gondolataival való folyamatos szembesítések gazdagon

egészülnek ki a Márai-irodalom úttörőinek a köteteivel, nemkülönben a naplók megfelelő passzusaival és a nemrég közzétett Szőnyi Zsuzsa- és Simányi Tibor-levelezés egyes darabjaival (SZŐNYI Zsuzsa, *Vándor és idegen: Márai-levelek, emlékek*, s. a. r. HAFNER Zoltán, Bp., Kortárs, 2000; *Kedves Tibor! Márai Sándor és Simányi Tibor levelezése 1969–1989*, Bp., Helikon, 2003).

Nem szeretnénk a kicsinyesség látszátaiba esni, de bevalljuk, hogy nem túl szellemes módon ellenőriztük a kötet hivatkozásait, s „centiző” mintavételként összehasonlítottuk egy tetszőleg kiemelt, Márai és Illyés Gyula kapcsolatát számba vevő tanulmány („*Illyés az egyetlen, akivel beszélhetnénk...*”) jegyzeteit Mészáros Tibor bibliográfiájának ide vonatkozó tételeivel, s jóleső érzéssel állapíthattuk meg, hogy – gyanún felül – minden „megmozgattott.”

Talán nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy *Az emigráció jegyében* című kötetben összegyűjtött szövegek az életmű egyik csúcát jelentik. Jelentőségük – így értelmezéseik is – kulcsfontosságúak, s rálátást nyújtanak Márai egész munkásságára és gondolatvilágának valamennyi fontos motívumára. A legszívesebben mindegyikről külön-külön beszámolnánk, ám meg kell elégednünk a kivételes remekműnek tartott *Ítélet Canudosban* című paraboláról készült – s ismét új csapásokat vágó – értekezés kiemelésével. Nem is csupán színvonala, mint inkább gondolati hozadéka miatt; mely utóbbi a kötet egy másik tanulmányához (*Hordalékok és diáriumok eszmecseréje*) is kapcsolódik. A szerzővel egyetértésben mi is úgy látjuk, hogy a braziliai őserdőben lezajlott vérengzés „leírása” egyfajta kulcs Márai időskori,

mind sötétebbé váló – s kilátástalanságot sugalló – pesszimizmusának a megértéséhez. A műben többször is megfogalmazott rend és anarchia, józanság és fanatizmus, őstermészet és ráció ellentétpár nemcsak a múlt századi történetet, de az egész emberi történelmet meghatározza. Lőrinczy azonban végkövetkeztetéseiben a két princípium szembenállásában nem hoz döntést, a vagylagosság egyfajta lebegtetésében láttatja őket. Mi úgy érezzük, Márai utolsó írása(i) a két egymást pusztító „ősokot” nemcsak kiirthatatlannak, hanem egyben az emberiség végzetének is láttatják. Ugyanúgy, mint Déry hordalékai, amelyek az agressziót nem tartják megszelídíthetőnek, anyagi érdekek ruhájába bújtat is pusztítják a környezetet s – az elgépiesedés révén – magát az emberi tudatot. A kérdést ebből a szempontból szemlélve, a két alkotót – a köztük lévő politikai nézetkülönbségek ellenére – sokkal közelebb állónak érezzük egymáshoz, mint amit erről a kötetben olvashattunk.

S ha már a recenzens különvéleményénél tartunk, hadd mondjuk el, hogy némi hiányérzetünk maradt a *Harminc ezüstpénz* bemutatása kapcsán. Nem is utóbbi színvonalával vagy netán „jegyzetapparátusával” kapcsolatban támadt hiányérzetünk, hanem a regény szabálytalanságának értékelése kapcsán, hogy ti. cselekménye szegényes, hogy félig-meddig esszé, hogy szerkezete széteső, fejezetei nem szervesen kapcsolódnak egymáshoz stb. Mi ezek ellenére Lőrinczynél határozottabban mondanánk ki: zseniálisnak érezzük a kötetet, különösen Jézus és családja alakjának „apokrifan” emberi rajzára és sorsának szociológiai korba ágyazottságára tekintve. Úgy érezzük, a mű további kutatásokat érdemel, összehasonlításokat a korábbi

Jézus-ábrázolásokkal, például Renanéval, Papiniével, Francesco Perriével, s végig illene követni a kötet szövegének a kialakulását is, egybevetve a *Dreissig Silberlingen* címmel közzétett (1950, 1970) két német nyelvű kiadást a későbbi magyaréval (1983) és a kéziratban maradt további változatokkal. Ez azonban már olyan feladat, amely túlmutat a vállalt értelmezéssoron; ám amelyre Lőrinczy maga mutatott példát legutóbbi tanulmányában, amely elemző összehasonlítását adja az *Egy polgár vallomásai* első és – az ellene indított per elvesztése után elvégzett – húzásokkal teli második kiadása között (*Cenzúra és öncenzúra*, Műhely [Győr], 2005, 3. sz., 37–45).

Hogyan tovább? – tehetnénk fel a kérdést az elgondolt alcím: „Előzmények és távlatok” második tagját firtatva. A válaszdadás természetesen nem a mi feladatunk. Ehelyütt legfeljebb csak a lehetséges folytatáson töprenghetünk. Például, hogy Márai nagyepikája és a felgyült filológiai eredmények ismeretében egységesítsük-e a már elkészült „regényportrékat”, filológiai fegyverzettel egészítve ki, időrendi sorba állítva azokat; egyben mintegy pótolhatatlan eligazítót kínálva a Márai világában elmerülni szándékozókknak.

Avagy készüljön egy teljesen új monográfia, amely nem csupán egy-egy műre koncentrál, hanem az alkotói, eszmetörténeti folyamatokra; amire szintén találunk példát szerzőnk már megjelent írásai között. Arra az imponáló apparátust felvonultató körképre gondolunk, amely képet adott Márai Ortega y Gasset iránti szellemi vonzalmáról s annak erjesztő és megteremkenyítő hatásáról saját munkásságában (lásd az *Ambrustól Máraihoz* című kötetet). Az *emigráció jegyében* előszava ilyen

elgondolást ígér. Erőt és kitartást kívánunk hozzá.

Szubjektív utóiratként legyen szabad visszaautalunk a bevezetésben felhozott „vidékiségre”. Ennek további következménye, hogy az érintett öt kötet esszéi és tanulmányai – egy kivételével – első ízben mind vidéki folyóiratban mutatkoztak be: a győri Műhelyben, a szombathelyi Életünkben, a nagykanizsai Pannon Tükörben, a salgótarjáni Palócföldben, a kecskeméti Forrásban. Az elmúlt tizenöt év alatt egyetlen fővárosi szerkesztőségnek nem fordult meg a fejében, hogy Szombathely szülöttjétől kéziratot kérjen! Joggal vető-

dik fel bennünk a kérdés: vajon bekerültek-e annak idején ezek az írások a szakma éltető vérkeringésébe? Nem szónoki a kérdés, mert magukra a kötetekre is szabályosan vadásznunk kellett a fővárosi könyvesboltokban, arról nem is szólva, hogy még egyes könyvtári katalógusok sem tájékoztatnak róluk. S vajon hivatkoznak-e rájuk a különböző egyetemi előadások?

Nem titkoljuk: a „központ” és a „vidék” közti hiányos és méltatlanul szűk eszmecsere egészségesebb mederbe terelése érdekében vállaltuk e szemle megírását.

Botka Ferenc

INDULÓ MODERNSÉG – KEZDŐDŐ AVANTGÁRD

Szerkesztette Bednancs Gábor, Eisemann György, Budapest, Ráció, 2006, 284 l. (Ráció – Tudomány, 5).

HANSÁGI ÁGNES: AZ IXIÓN-SZINDRÓMA.

IDENTITÁS ÉS KÁNON A ROMANTIKÁBAN ÉS A MODERNSÉGBEN
Budapest, Ráció, 2006, 231 l. (Ráció – Tudomány, 7).

BÓNUS TIBOR: A CSÚF MÁSIK.

A SAJÁT IDEGENSÉGÉNEK IRODALMI ANTROPOLÓGIÁJÁRÓL
Budapest, Ráció, 2006, 216 l. (Ráció – Tudomány, 8).

Az új, független, kis kiadók megjelenése Magyarországon sok esetben a gyanús, kétségbe vonható minőség megjelenésével járt együtt. Átgondolatlan szerkesztési elvek, félbemaradt sorozatok, megkérdőjelezhető hozzáértés: valamennyien ismerünk elgondolkodtató példákat a közelmúlt magyar könyvkiadásából. Néhány más kiadó mellett azonban a Ráció Kiadó feltétlenül azok közé a kiadók közé tartozik, amelyek a fenti, talán túlságosan is felületes megállapítások alapos újragondolására készítetik a képzőművészet és az irodalom iránt érdeklődőket. Jogosan vethető fel az is, milyen elvek alapján aposztrofálunk kis

kiadóként egy olyan műhelyt, amely csak az utóbbi négy évben negyvenhárom magas színvonalú kiadvánnyal képviseltette magát a hazai könyvpiacra.

A Ráció saját honlapjának tanúsága szerint 1990-ben alakult, 1995 óta foglalkozik a kiadáshoz szorosan köthető szöveggondozással, nyomdai előkészítéssel, tördeléssel, grafikai kivitelezéssel, 2002-től pedig kiadóként működik: elsősorban ismeretterjesztő, szépirodalmi, társadalomtudományi és képzőművészeti kötetek fűződnek a nevéhez. Három sorozata, az „Aktuális avantgárd”, a „Techné és theória”, valamint az alább részletesen is tárgyalandó

„Ráció – Tudomány” egyaránt jól át gondolt, következetes vállalkozások.

A „Ráció – Tudomány” sorozat vizuális megjelenése (a többi, Ráció által kiadott sorozathoz hasonlóan) egységes, szép: a puhafedeles kiadványokon a visszafogott, esztétikus paszterszínek dominálnak. A borítókön látható, többségükben jól megválasztott, a köteteket aktívan értelmező képi elemek (leggyakrabban festmények) L. Simon László szakértelmét dicsérik. A sorozatszerkesztők, Bednatics Gábor és Bengi László egységes jegyzetelési gyakorlat kialakítására törekedtek, és ez, bár az egyes köteteken belül következetes, több ponton is eltér az 1997-ben az ItK által közzétett hivatkozási rendszertől. Nyilvánvalóan megkönnyíti a könyvek használatát a kötetek végén található névmutató. A sorozat négy idei kötete között három szűkebben értelmezett irodalomtörténeti kiadványt találunk, a Bednatics Gábor és Eisemann György által szerkesztett *Induló modernség – kezdődő avantgárd* c. tanulmánygyűjteményt, Hansági Ágnes *Az Ixión-szindróma* című kötetét és Bónus Tibor nagyszabású *Pacsirta*-értelmezését, amely *A csúf másik* címmel jelent meg.

Az *Induló modernség – kezdődő avantgárd* hiánypótló, öndefiníciója szerint „hézagmentesítő” munka, amely a szerkesztők meghatározása alapján a Németh G. Béla által „név nélküli korszaknak titulált századfordulós–századelős irodalomtörténeti képződmény nevesítésére tesz kísérletet” (7). Az egymással láncszerűen összekapcsolódó tanulmányok több nagyobb tematikus egységbe rendeződnek, az egyes témák más-más kontextusban szekvencia-szerűen újra visszatérnek. Hogy egy remélhetőleg beszédes képzavarral éljünk, a

kötet egyik gerincét a líratörténeti írások adják. A kötet kezdő darabja Eisemann György áttekintő, problémafelvető írása, a *Nemzeti sztereotípiák mint történelmi allegóriák a romantikus és a modern magyar lírában* (9–19). Eisemann mellett érvel, hogy a nemzeti sztereotípiák, a történelmi múlthoz való viszony (vérszerződés, Mohács stb.) irodalmi szövegekben való megjelenésének módja kapcsolatba hozható a romantika és a modernség lírai énjének korszakonként különböző, ám egymással mégis összefüggésbe hozható felfogásával. A saját halál és a nemzet halálának viszonya Eisemann szerint jól mutatja ezt a relációt: „Nemzeti múltunk sztereotípiái a pusztulás, mégpedig a természeti pusztulás képére temporalizálódtak” (11). „Míg a romantikus lírai én jövőhorizontját a saját halál eseménye és a nemzet jövőképe együtt határozhatta meg, [...] a modernségben a saját halál eseménye egészen másként funkcionál, [...] azaz szubjektumának önértéke általában nem reflektál egy történelmi tradíció benne rejlő sorsára” (14). Továbbgondolásra késztet Eisemann azon megállapítása is, miszerint „a nemzeti sztereotípiák elsősorban a kezdet és a vég figurálásával meghatározó sorsképletek révén válhatnak irodalomtörténetileg fontos poétikai alakzatokká, s jelentéseik innen merítő állandó újraalkotása teszi lehetővé működésüket a romantikában és a modernségben, összefonódván a lírai én önidentifikációjának aktusaival” (17).

Bednatics Gábor egymást is hatékonyan értelmező szövegei a kötet líratörténeti írásainak különösen izgalmas darabjai. „*Költői képek*” című tanulmányában, egy, a kor művészettörténeti és líratörténeti aspektusaira is figyelmes olvasatban, Bed-

nanics meggyőzően érvel amellett, hogy Mednyánszky László és Czóbel Minka egyaránt szembesült a jelentések pusztá vizuális, illetve grammatikai-logikai tapasztalat alapján való rögzíthetlenségével. A két művész különböző eljárásaiban Bednatics szerint a hasonlóság is meghatározó: Mednyánszkyknak a kizárólagos képiségre való törekvése hasonló tapasztalattól eredeztethető, mint Czóbel Minka az önmagába záruló szöveg allegorikus nyelvautonómiájának irányába való elmozdulása – jóllehet mindkét vállalkozás csupán a kísérletének eredménytelenségét volt képes megmutatni.

Igen tanulságos az a Cholnoky Viktor Trivulzió-történeteit tárgyaló blokk is, amely két radikálisan eltérő nézőpontból közelít ugyanahhoz a szövegkorpuszhoz. Virágh András írása meglehetősen elméleti irányultságú filológiai szempontot igyekszik érvényesíteni, azt bizonyítva, hogy a Trivulzió-történetek sorrendje a Cholnokykiadásokban filológiai szempontból nem igazolható. A mind filológiailag, mind pedig irodalomelméleti szempontból korrekt dolgozat végkövetkeztetése azonban – Cholnoky kanonikus pozíciója megérett a revízióra – talán jogosan készítheti vitára azokat, akik az irodalmi kánonra uralhatatlan, kontrollálhatatlan rendszerként tekintenek. Orosz Magdolna az interkulturalitás szempontját előtérbe helyező narratológiai elemzés demonstrálásához, mintegy példaként választotta Cholnoky Trivulzió-történeteit, így ez az elemzés elsősorban az elemző eljárás alkalmazhatóságát teszi fel kérdésként. Az eljárás új szempontjai kétségkívül koherens, gondolatébresztő értelmezésekhez vezetnek, Orosz Magdolna úgy véli, „a novellák több síkon is közvetítenek a kultúrák között: az elbeszél

novellák sajátos heterogenitása és térszerkezete, elbeszélőjük/szereplőjük kevert mivolta, valamint e heterogenitásnak az elbeszélő diszkurzusban megvalósuló reflexiója révén” (121).

Pusztán a terjedelmi korlátok miatt nem térhettem ki részletesen Bednatics Gábor és Eisemann György írásaira, amelyek a város különböző megjelenési formáit vizsgálják, Bengi László igen precíz Cholnoky László-értelmezésére, vagy Pozsvai Györgyi rendkívül sok szempontú Petelei-újraolvasatára. Nem utolsósorban lebilincselően olvasmányos stílusa miatt azonban fontosnak tartom külön is kiemelni Kékesi Zoltán szövegeit. A kurrens médiaértelmezések kontextusába helyezett Kassák-interpretációkban Kékesi meggyőző szövegérzékenységgel kutatja az írás és a kép sajátos, a vizuális, az akusztikus, valamint a taktilis észlelésre egyaránt ható összefüggéseit.

Hansági Ágnes *Az Ixión-szindróma* című kötete alcíme szerint az identitás és kánon viszonyát vizsgálja a romantikában és a modernségben. A különös cím a figyelemfelkeltés nyilvánvaló szándékán túl, tartalmilag is igen sokatmondó választás: a kötet egyik legszellemesebb, leginkább provokatív tételét emeli címmé, úgy, hogy az elkerülhetetlenül a kötet valamennyi szövegének értelmezését meghatározza. A kötet első tanulmánya, *Az Ixión-szindróma* (7–20) Schopenhauer Ixión-interpretációján, Nietzsche Schopenhauer- illetve Kant-interpretációján, majd Gadamer nevezetes „megértés-koncepcióján” keresztül mindenféle megértés, identitás, kulturális identitás, végső soron pedig a művészettel való találkozás jelölőjévé teszi Ixión történetét: „az örök büntetésül állandó körforgásra ítélt Ixión az elől fut, aminek látják

és az után fut, aminek látszani szeretne [...]. Az olvasó mindenkori jelene valami olyasminak az átsajátítására tesz kísérletet [...], amely közvetlenül nem az ő életvilágának a része, amely tőle elválasztott, idegen. [...] A játékban ugyanis, amelyben ez a megértés egyáltalán megtörténhet, a szöveg is, az értelmező is elveszti korábbi identikusságát. A művészettel való találkozásban megvalósulhat az az abszolút egyidejűség, a jelenlétnek és a részvételnek, vagyis a játéknak az a totális intenzitása, amelyben az olvasó, a mű élvezője, akár csak Ixión Orpheusz énekének hallatán, nem fut az elől, aminek látják, és nem kergeti azt, aminek látszani szeretne” (19). (Itt kell újra felhívnom a figyelmet L. Simon László borítótervére: a borítón Cornelisz van Haarlem *Ixión* című festménye látható, amely Ixiónt éppen *lehetetlen rögzítettségében* ábrázolja.)

Hansági Ágnes új kötetének egyik legjelentősebb erénye, hogy az értelmezéseket mindig igen széles (ha tetszik, irodalomelméleti) kontextusba helyezi (precedens, szindróma: az efféle címek is erről az általánosítás-igényről árulkodnak), és megfordítva: valamennyi elméleti elgondolását konkrét szövegpéldákon demonstrálja. A kötet tengelyében kétségkívül a meggyőzően argumentált, módszertanilag leginkább szoros olvasásként definiálható (természetesen nem a szókapcsolatnak az új kritika által használt igen szűk értelmében), mégis lendületes, olvasmányos regényértelmezések állnak. Különösen szórakoztató és feltétlenül tanulságos az *Irónia és identitás* címmel megjelent két dolgozat (37–95). Az első egy *Falu jegyzője*-interpretáció, amely amellettt érvel, hogy Eötvös regénynyelve szövegszervező elemként működtetett *kitérőível*, ironikus

beszédmódjával hatékonyan számolja fel az irodalmi fikció valóságillúzióját. A második értelmezés során Hansági bizonyos Jókai-szövegekben is hasonló eljárásokat figyel meg, itt azonban az irónia igen gyakran nemzeti sztereotípiák kimozdítását célozza: „a patrióta beszédaktus az identitásminta alapja, amelyet ugyanakkor a nemzeti önismeret eszközeként, a humor old ki abból az elfojtásból, amelybe a sztereotípiá rögzítettsége helyezi”.

Nem tudtam szólni a rendkívül szövegérzékeny Márai-olvasatról, a roppant részletes *Xanadu*-értelmezésről, és arról a nagyszabású Babits-tanulmányról sem, amely Dilthey élmény-kategóriáját vizsgálja Babits előadásában.

Bónus Tibor *A csúf másik* című kötete különösen izgalmas vállalkozás. A kötet egyetlen szöveg, Kosztolányi Dezső *Pacsirta* című regényének Bónus általi *olvasatait*, az ezen *olvasatokhoz* fűzött reflexiókat, a saját *olvasatok* folyamatos felülírását, majd ezen folyamat dokumentációját (írásos lenyomatát?) tárja az *olvasó* elé. Bónus írása többek közt azért is képes új kérdézési horizontokat nyitni, mert azon túl, hogy számos eddig nem vagy csak részlegesen vizsgált szempontot érvényesít olvasataiban, a *Pacsirta*-értelmezések ismert felvetéseit is új kontextusba helyezi. (Árulkodóak lehetnek a fejezetcímek mellérendelő kötőszavai: *szégyen és részvét, esztétika és morál, gyász és paródia*.)

Egy ilyen, saját téziseit is folyamatosan vitának kitenni kész értelmezés esetében talán legbeszédesebb az olvasat egyik olyan kezdőpontját megragadni, ahol a szerző eltávolodik a „tradicionalis” *Pacsirta*-értelmezésektől (ami persze nem azt jelenti, hogy Bónus automatikusan ignorálná ezen olvasatokat, sőt, éppenséggel

arra törekszik, hogy valamennyi tézisé a kezdetektől tárgyalja): „Azok az értelmezések, melyek a lélektani sémák újranelmélyítésére, valamint azok, melyek egy tragikus lételemet példázatra épültek, az ironikus modalitást elhanyagolták vagy másodlagos jelentőségűnek tekintették, amihez [...] a perspektívák egymást viszonlagosító játékától kellett eltekinteniük. Attól egész pontosan, hogy a hősről alkotott ítélet hangsúlypontjai egy *mozgó exotópiának* vannak alávetve, s ennek következtében rögzítetlenek, folyton újraíródnak [...]. Az az olvasat, amely komolyan számol az elbeszélés ezen aspektusai-
val, nemcsak az iróniának, a narráció iro-

nikus elhasonulásainak tulajdonít a korábbiaknál nagyobb jelentőséget, de az esztétikai identifikáció így adódó összetettségéből következően is problematikusnak látja a főszereplő karakterének nem pusztán morális megítélését, de egyáltalán egységes voltát.” (20.)

A fenti idézet azonban messze nem végkövetkeztetés, csupán egyik kiindulópontja Bónus olvasatának. Ha igaz is, hogy – amint Bónus maga fogalmaz – „képtelenség *mögé kérdezni*” egy szövegnek, pontosan Bónus példája bizonyítja, hogy *belekérdezni* annál inkább produktív lehet.

Mészáros Márton